T.C.
BALIKESİR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI

NECATİ BEY DİVANI'NDAN SEÇME GAZELLER'İN DİLİNİN İNCELENMESİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan
Sibel TURGA

Danışman
Yrd. Doç. Dr. Sabiha GEMİCİ

Balıkesir, Ocak 1996

Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili Ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı'nda hazırlanan Yüksek lisans Tezi jürimiz tarafından incelenerek aday Sibel TURGA 29/01/1996 tarihinde tez savunma sınavına alınmış ve yapılan sınav sonucunda , sunulan tezin ..başarılı........... olduğuna oy ...birliği.............ile karar verilmiştir.

BAŞKAN

Üye

Üye

ÖZET

Tezin konusu Necati Bey Divanı'nda yer alan ilk 120 gazelin ad cümlelerinin incelenmesidir.

Tezin I. Bölümünde şairin yaşadığı yüzyılın sosyal, tarihı, edebî görünümüne şairin edebî kişiliğine kısaca değinilmiştir. Tezin ana konusu olan dil incelemesi ise II. Bölümü oluşturmaktadır. Bu bölümde ad cümleleri oluşumlarına , yüklemlerin zamanlarına, yapılarına, bağlanışlarına, kuruluşlarına ve anlamlarına göre incelemeye girmiştir.

ABSTRACT

The subject of my research is the investigation of noun clauses of first 120 gazels peons of Necati Bey Divan

The research is cons trucked in two general parts in. the first. part the social, historical and literary aspects of Necati Bey's age is briefly mentioned, Z also gave a brief information about is size type in literary.

Literary examination which is main subject of my study is deter mined in the second part. In this part noun clauses are examined in the aspect of their for motion, predicate's time, structure, connection, establish meant and meanings.

SUNUŞ

"Dili inceleyen bilim, dilin bilimi biçiminde kısa bir tanımı verilen dilbilim özellikle yüzyılımızın 2. yarısına doğru yeni inceleme alanlarıyla büyük bir aşama kaydederek bilimler arasında seçkin bir yer kazanmış, günümüz dilbiliminde Syntax (dizimbilgisi) birdenbire ön plâna geçmiştir. Dildeki söz örgüsünün aydınlatılması, aynı zamanda dili çevreleyen sırların da büyük ölçüde çözülmesi olarak görülmüştür."[1]

"Sözdizimi bizde en az işlenmiş dilbilgisi dalıdır. Ses bilgisi ve yapı bilgisi ile ilgili çalışmalara oranla sözdizimi aynı ilgiyi görmemiştir."[2]

Dilimizin tarihi gelişimini ortaya çıkarabilmek için devirlerin belli başlı eserlerinin sentaks açısından incelenmesi gerektiğinden yola çıkarak 15. yy. divan şairlerinden birinin divanını bu açıdan incelemeyi kendimize görev bildik. Bizi böyle bir incelemeye iten bu alanda fazla bir çalışmanın yapılmamış olmasıdır. Bu boşluğu doldurmanın sorumluluğunu çalışmamız boyunca hep duyduk.

Çalışma metni olarak "Necati Bey Divanını" seçtik. Necâti Bey yaşadığı 15. yy.'da divan edebiyatının en ünlü şairlerindendir. Bugünün cümle türlerinin 15. yy.'da yaşamış bir şairin dilinde var olup olmadığını araştırmak çalışmamızın temel amacıdır. Divanın ilk 120 gazelini ad cümleleri açısından inceledik. Bu sayıdaki gazel, adların, ad cümlesinin yüklemi olurken hangi yapıları kullandığı konusunda yeterli oldu. Ad cümlelerinin de eylem cümleleri kadar çeşitlendirilebileceğini gördük. Ancak ad ve ad soylu sözcük alanı Arapça ve Farsça'nın sözcüklerinden çok etkilendiği için Türkçe olmayan sözcüklerin bu 120 gazelde yüklem olarak çokça kullanılmaları olağandır. Bununla beraber incelememizin sonunda bu yabancı sözcüklerin Türkçe'nin cümle yapısına uyduğunu gördük.

---

1 AKSAN, Doğan. Her Yönüyle Dil. Cilt I, ank., 1979, s.14-29-30.
2 DİZDAROĞLU, Hikmet. Tümce Bilgisi. Ank., 1976, s.5.

Bu çalışmayla ilgili olarak metin seçiminde benimle birlikte titizlik gösteren, çalışmalarım sırasında her zaman yardımcı olan, büyük teşvikini gördüğüm danışmanım, sayın hocam Yrd. Doç. Dr. Sabiha GEMİCİ'ye ve Yüksek Lisans Eğitimim boyunca bizden desteklerini esirgemeyen Bölüm Başkanımız Doç. Dr. Metin KARADAĞ'a teşekkürü bir gönül borcu bilirim.

Sibel TURGA

Balıkesir-1996

İÇİNDEKİLER

Sayfa No:

GİRİŞ

Necati Bey Divanı'nı incelemek için yola çıkarken 15. yy'da Divan Edebiyatı'na ait bir eserde yer alan ad cümlelerinin yapılarını ve türlerini araştırmayı amaçlamıştık. Temel amacımız bu olmakla birlikte yan amaçlarımız da vardı. Bunlardan biri Necati Bey'in bir divân şâiri olarak eserinde ad cümlelerine ne kadar egemen olduğunu görmekti. Bunu araştırırken onun yaşadığı devrin sosyal, tarihi ve edebî görünümünü gösteren bir bölüme de yer vermeyi gerekli gördük.

Bu çalışmamızda Necati Bey Divanı'nın gazeliyyat bölümündeki ilk 120 gazelde yer alan ad cümlelerini fişledik. Cümle konusunda uğraş veren dilcilerin eserlerini taradık. Ad cümlelerinin özelliklerini saptarken dilciler arasında karşılaştırmalar yaparak konunun özüne inmeye özen gösterdik.

Çalışmamızı gerçekleştirirken kendimizi tekrar etmekten olabildiğince kaçındık. Değişik yargılara ulaşırken divanın elverdiği ölçüde bol örnekler sergilemeye çalıştık. Değişik cümle türlerinde aynı örneği kullanmamak için çok titiz bir çalışma yürüttük.

Bütün bunlardan sonra Necati Bey Divanı'nın gazeliyyat bölümündeki incelediğimiz ilk 120 gazelden çıkardığımız sonuçlar için bir sonuç bölümü açtık.

Çalışmamızın sonunda bilgi ve metot açısından yararlandığımız kaynakları gösterdik.

Çalışmamız boyunca söylediğimiz, açıkladığımızla ilgili sözcüklerin altını çizdik. Ara cümle veya arasözü (-........-) biçiminde gösterdik. Bağlanışlarına göre incelediğimiz ad cümlelerinde virgül konması gereken yerleri ( ) şeklinde gösterdik.

Verdiğimiz bilgilerle ilgili örneklede o bilgiyi ilgilendiren bölümü diğerlerinden ayırmak için (/) işaretini kullanmayı gerekli gördük. Böylece çalışmamızı daha anlaşılır kıldığımız inancındayız.

Çalışmamızı gerçekleştirirken beyitlerin transkripsiyonlarını da gösterdik.

s̲ ث	z̲ ذ	ṭ ط	ġ غ
ḥ ح	ṣ ص	ẓ ظ	ḳ ق
ḫ خ	żd ض		

Çalışmamız sırasında bazı kısaltmalar da yaptık.

a.g.e	: adı geçen eser
s	: sayfa
ö	: özne
y	: yüklem
D.t.	: dolaylı tümleç
Z.t.	: zarf tümleci
E.t.	: edat tümleci

Necati Bey Divanı bu çalışmalarla ad cümleleri açısından gün yüzüne çıkartılmaya çalışılmıştır. Bu çalışmamızla 15 yüzyıl Divan Edebiyatı diline sentaks yönünden bir katkıda bulunduğumuzu sanıyoruz.

BİRİNCİ BÖLÜM

15. YÜZYILA GENEL BAKIŞ

XV. yüzyılın başında Osmanlı tahtında Yıldırım Bayezid Han'ı görüyoruz. Bu yüzyıla kadar büyük bir gelişme içinde olan Osmanlı İmparatorluğu yüzyılın başında Timur'un saldırılarıyla güçten düşmüştür. Timur'un saldırıları Anadolu Birliğini kurmaya çalışan Osmanlılara zor anlar yaşatmıştır. Bu saldırılar sırasında Osmanlılara katılan Anadolu Beylikleri birer birer kopmaya başlamıştır.

Bu dönemi daha da karıştıran bir başka neden de taht kavgalarıdır. Yıldırım Bayezit'in oğulları arasında çıkan saltanat kavgası 11 yıl sürmüş. Fetret Devrinde Osmanlılar Anadolu Birliği konusunda büyük kayıplar vermiştir. Kardeş kavgaları yüzünden İmparatorluğun büyümesi ve gelismesi sekteye uğramıştır. Bu durumun Çelebi Sultan Mehmed'in kontrolü ele alıp Anadolu ve Rumeli'deki toprakları birleştirmesiyle sona erdiğini tarihî kaynaklardan öğreniyoruz.

Çelebi Sultan Mehmet 1421'de olünce yerine oğlu II. Murad geçer. Bunun sonrasında ise tahtta "Istanbul Fatihi" II. Mehmed'i görüyoruz. Onun devrinde Osmanlı İmparatorluğu doğuda ve batıda büyük bir saygınlık kazanmıştır. Onun 1481'de ölümüyle boşalan tahta büyük oğlu II. Bayezit geçer. II. Bayezit kişilik olarak çok sakın bir yaratılıştaydı. Onun devrinde Osmanlılar toprak kazanamamışlardır. Fakat ellerindeki toprağı muhafaza etmişlerdir.

XV. yüzyıldaki bu tarihi gelişmelerden sonra edebî görünümü de bizimle doğrudan ilişkili olduğu için incelemek gerekir.

Anadolu'da XV. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı Devleti'nden başka Karamanoğulları ve Candaroğulları da büyük devlet olma emelinde idiler. Bu sebeple o çağlarda büyük devlet olmanın şartı haline gelen kültür hayatına önem veriyorlardı.

Fakat XV. yüzyıl Anadolu'sunda en kuvvetli medeni gelişmeler Osmanlı Sarayının hüküm sürdüğü yerlerde olmuştur.

Yıldırım'ın oğlu Emir Süleyman'ın şiir söylemesi, Mevlîd sahibi Süleyman Çelebi'nin mühim eserini Yıldırım Bayezit'in himâyesinde yazması yine Ahmedî gibi büyük bir şâirin ondan gördüğü teşvikle şiir yazması Yıldırım Bayezit'in şiire ve sanata önem verdiğinin bir göstergesidir.

Türk dilini devrinin şairlerine tavsiye eden hükümdarlardan biri de II. Muraddır. II. Murat ilk defa divan tertip eden hükümdar olarak da tarihe geçmiştir.

II. Murad'ın oğlu olan Fatih döneminde de Anadolu ve Balkanlardaki topraklarda Türk dili ve edebiyatı büyük bir gelişme göstermiştir. Batıdan ve doğudan gelen sanatçılar korunmuş ve teşvik edilmiştir.

Fatih'in ölümünden sonra yerine geçen II. Bayezid devrinde bu gelişmeler aynı yolda devam etmiştir. O, İmparatorluğun geleceğini daha çok Şark, Türk ve İslâm âleminde yapılacak kuvvetli bir anlaşmada görüyordu. Bu sebeple onun zamanında devlet daha çok doğuya yönelmiş ve batıyla fazla ilgilenmemiştir.

XV. yüzyılda Türkçe'nın geçirdiği değişim, üzerinde durulmaya değer. XIII. ve XIV. yüzyıldaki Türkçe'ye dönüş hareketi bu yüzyılda azalmıştır. Bilim ve edebiyat dilinde Arapça ve Farsça kelimeler artış göstermiştir. Bu durum Türkçe'nin bir imparatorluk dili olmasından kaynaklanmıştır. Çünkü bu asırlarda Türkçeye yalzınca doğu kaynaklı değil Yunanca, Latince ve İtalyanca'dan da kelimeler gelmiştir. Bu dönemde büyük bir alışveriş sözkonusudur. Gittikleri yerlere Türkçe'yi götürmüşler, buralardan sözcükler almışlardır.

Dilin sadeliğini terketmesi, başka dillerden sözcük alması devletin çeşitli milletler coğrafyasında imparatorluk kurmakla meşgul olduğu döneme rastladığından fazla göze batmamıştır.

Bununla beraber kimi yazarlar bunun farkına vararak bunu önlemek için basit ve kökü Türkçe kelimelerle şirler söylemişlerdir.[1]

Bu etkilenmelere rağmen Türk dili kendi kimliğini korumayı başarmıştır. Bu etkilenmeler sonucunda Türkçe gelişme konusunda önemli aşamalar kaydedememişse de kendi kimliğiyle varlığını korumuştur. Bunda Türkçe eylemlerin alanı yabancı sözcüklere bırakmaması temel etkendir. Dilimizin eylemleri varlığını koruduğu içindir ki Türkçe'nin cümle yapısı değişmemiştir.

---

[1] BANARLI, Nihat Sami, Resimli Türk Edebiyatı, Cilt 1, İst. 1971, s.417-418-419, 437-438.

XV. YÜZYILIN ANADOLU SAHASINDAKİ ÜNLÜ ŞÂİRLERİ

XV. Yüzyıl Divan şiirinde bir hamle çağıdır. Anadolu ve Balkanlar Türkiyesi'nde klâsik şiirin büyük gelecek vâdeden kuruluşundan sonra köklü bir gelişme içine girdiği bu yüzyılda görülür.

Bu yüzyıldaki bütün birinci sınıf şâirler yabancı kelime ve terkipleri de kullanmakla beraber Türkçe'ye bağlı kalmışlardır.

Din dışı edebiyatın önde gelen isimlerinden biri olan Ahmed Dâi'nin Cenknâmesi sâde Türkçe beyitler, Türkçe kelime bolluğu ve Türkçe ifade zenginliğiyle dikkati çeker.

Bu yüzyılda İran kökenli divan şiiri ve incelikleri şairler tarafından daha iyi kavranmıştır. İran şiir sanatları Türk şiirinde daha yapmacıksız kullanılır olmuştur.

Ahmed Dâi'den sonra yüzyılın büyük ismi Şeyhî'dir İslâmi bilimlere, İran edebiyatına vakıf olması dikkat çeken bir yöndür

XV. yızyılın büyük şâirlerinden biri de Ahmed Paşa'dır. Ahmed Paşa kendi devrindeki Osmanlı Türkçesinin en güzel sesini aksettiren şâirdir. Zamanında Sultanu'ş-Şuâra ünvanını almıştır.

Ahmed Paşa'dan sonra divân şiirinin en büyüklerinden olan Necâti'yi görüyoruz. Samimi, doğal anlatımı dikkat çekmiştir.[2]

Zeynep Hatun ve Mihri Hatun yüzyılın tanınmış kadın şâirlerindendir.

XIV. yüzyılda gelişmeye başlayan mesnevi tarzı bu yüzyılda da örnekler vermiştir. Bu devirde Hamdullah Hamdi'nin Yusuf u Züleyha'sı büyük takdir toplamıştır.

XV. Yüzyılda nesirde olduğu gibi nazımda da İran etkisi giderek artmıştır. Osmanlı şâirleri Acem modellerini daha başarılı kullanmaya başlamışlardır.

Bu yüzyılda aruz vezniyle fakat içinde yabancı kelime ve terkipler bulunmamak şartıyla halk dilindeki söyleyişleri kullanarak şiir yazma akımı başlamıştır. Bu

[2] BANARLI, Nihat Sami, Resimli Türk Edebiyatı, Cilt 1, s. 454-470.

akımın en önemli temsilcisi olarak Aydın'lı Visali'yi gösterebiliriz. Bu akım çeşitli nedenlerle bir türlü kuvvetlenmemiştır

Sonuç olarak XV. yüzyıl Türk Edebiyatının yükselme devri olan ve XVI. yüzyılı hazırlayan bir gelişme devresidir.[3]

NECATİ BEY'İN HAYATI

Şair Necati'nin doğum tarihi bilinmemektedir. Sehi Bey Tezkiresinin altıncı tabaka şairlerinden biri olduğundan yola çıkarak tezkırecinin Necati'yle gençliğinde görüşüp tanıştığını söyleyebiliriz. Sehi Bey Tezkiresinde Necati'nin Sultan Mahmud sarayındaki nişancılık devresinden başlanmış ve mazisi hakkında bilgi verilmiştir.

Şuara Tezkiresinden anlaşıldığına göre Necatı Edırne'lidir ve ihtiyar bir kadın çocukken onu evlat edinmiştir. Latifi tezkiresinde "Abdullah oğludur" denildiğine bakılırsa onun devşirme olabileceği düşünülebilir. Bu adlandırma o dönemde soyu sopu bilinmeyenler için kullanılmaktadır.

Necâti'nin öğrenimi medresenin yüksek kısımlarına kadar çıkan bir dereceye varmıştır. yaratılışı dolayısıyla hemen şiire edebiyata yönelmiştir.

Edirne'de doğmakla beraber asıl ününü kazandığı yer Kastamonu'dur. Fatih devrinin sonlarında Kastamonu'dan gelen bir kervan Necati'nin "döne döne" redifli iki gazelini Bursa'ya getirir. Bu hadiseyı Kınalızâde Hasan Çelebi'nin pederi Ali Efendi kendi babası Miri Efendi'den şöyle rivâyet eder.

"Zamanın şairleri Bursa'lı Ahmet Paşa'nın etrafında toplanır, sohbet ederdik. Birgün Kastamonu'dan bir kervan geldi ve o şehirde Nuh isimli ve "Necati" mahlaslı bir şâirin zuhur ettiğini ve "döne döne" redifli iki gazelle büyük şöhret kazandığını haber verdi."[4]

Edirne'den meçhul bir sebeple Kastamonu'ya gidip orada şöhret bulduğu zaman kendisinin en fazla 25 yaşında olduğu kabul edilirse Necati'nin 855-859 seneleri arasında doğduğu tahmin edilebilir. Fatih'in vefatından sonra oğlu Sultan Bayezit'e kâsideler sunmuş ve câizeler almıştır. Bir müddet de Şehzâde Abdullah'ın divân Kâtibi olarak Karaman'da bulunmuştur. Şehzâdenin vefatı

---

[3] KÖPRÜLÜZADE, Mehmet Fuad, Eski Şairlerimiz Divan Edebiyatı Ant., İst. 1934, s. 74-75

[4] TARLAN, Ali Nihat, Necatibey Divanı, Ank. 1992.

üzerine İstanbul'a dönen şâir bir müddet de Manisa'ya sancak beyi tayin edilen Şehzâde Mahmud'un yanında nişancı rütbesiyle bulunmuştur

Bu şehzâdenin de vefatı üzerine İstanbul'a dönen Necâti herhangi resmi bir görev almamış ve hayatının son yıllarını kendisine bağlanan bin akçe maaşla geçirmiştir.

Necati 1509 yılında İstanbul'da ölmüş ve bir bilgiye göre Vefa'daki evinin önüne gömülmüştür. Fakat bugün o civarda Necati'nin mezarı bulunamamıştır.[5]

NECATİ BEY'İN EDEBÎ KİŞİLİĞİ

Necâti 15. yüzyılın sade dil kullanan aydınları içinde zarif ve tabii bir şehir halkı Türkçesiyle şiirler söyleyen şâirdir. Onun divânındaki 650 gazel büyük çoğunlukla Türkçe kelimelerle söylenmiştir.

Gerçi tamunun adı yedidür evet ey dōst
Olmaya senüñ dūzāḫ-ı hicrâna beraber

(62/2)

Arı ad altında ölmek devlet-i sermeddürür
Atam anam ölmez oġul ister iseñ addur

(120/2)

Yukarıdaki beyitlerde görüldüğü gibi Türkçe olan sözcükleri gazellerinde çokça kullanmıştır.

Necâtinin şiire getirdiği bir başka yenilik de atasözlerini kullanması olmuştur. Bunu incelediğimiz gazellerden aldığımız örneklerle ispatlayalım.

Göñlüme zülfi ġamı güç gelür öğrenmemegin
Bu meṣeldür ki bulut bilmeze yüktür dirler

(111/5)

Meṣeldürür bu ki göz görmese yüz utanmaz
Necātiyā ne 'aceb nergis ola ger gütāḫ

(44/7)

[5] BANARLI, Nihat Sami, Resimli Türk Edebiyatı, Cilt I, s.468.

Tezkireci Lâtîfi'nin Necâti hakkında söylediği şu sözler de onun edebî kişiliğinin bir parçasıdır "Şiirlerinin anlaşılması için Kastamonu'da kullanılan birçok kelime, tabır, yer adları ve mahallı adetlerin bılinmesi lazım gelir "

Âşık Çelebi onun sade ve yapmacıksız şiir söylediğini önemle vurgulamıştır. Bunun en büyük nedeni Necâti'nin şiirindeki doğallık ve sadeliktır.[6] Örneğin Sehi Bey tezkiresinde Necâtı için "Şiiri o derece güzel, ince ve temiz, o derecede içe işleyıcı ve yanıktır ki siirde güzelliği ve inceliği mucize hududuna getirmiştir" derken Latîfi de "nazım meydanının tatlı sözlü pehlivanı ve insana ruh veren parlak şiirleriyle Rum şairlerinin yüzü suyudur." demektedir.[7]

Necâti'nin şiirlerine devrinin ve sonraki yüzyılların birçok şâiri tarafından nâzîreler söylenmiştir. XV. yüzyılın Mihri gibi kadın şâirlerini, XVI. yüzyılın Fuzûli, Baki gibi büyük ustalarını nazire söyleyenler arasında sayabiliriz.

Necâti divânında şâirin kendi hayatını yansıtan, devrin sosyal hayatını, ahlâk, adalet ve düşünüşünü anlatan çizgiler; bulunmaktadır.[8]

İçmeyeliden ḳudurdum mu nice oldum bilmezem

Ṣaf ü pâk âb-ı revãnlar ḳıpḳızıl ḳandur bañа

(8/6)

Ḫōşdürür gül yüzlülerle baña gülşen gũşesi

Zãhidã ḥũrīler ile cennet-i Me'vã saña

(12/3)

Yukarıdaki beyitler onun kişiliği hakkında bazı ipuçları taşımaktadır.

Necâti Divânı'nın diğer şiirleri içinde kasidelerinden daha çok taktir görenleri mersiyeleridir.[9]

---

[6] BANARLI, Nihat sami, a.g.e., s.469

[7] TARLAN, Ali Nihat, Necati Bey Divanı, Ankara, 1992.

[8] BANARLI, Nihat Sami, a.g.e., s.469.

[9] BANARLI, Nihat Sami, a.g.e., s.469.

II. BÖLÜM

DİL, CÜMLE, SÖZCÜK İLİŞKİSİ

Tahsin Banguoğlu, Türkçe'nin Grameri adlı eserinde;

"Dil insanların meramlarını anlatmak için kullandıkları bir sesli işaretler sistemidir. En mükemmel anlatma vasıtamız dildir."[1] demektedir.

Muharrem Ergin Türk Dil Bilgisi adlı kitabında dil için geniş bir tanım getirmiştir. "Dil insanlar arasında anlaşmayı sağlayan tabii bir vasıta, kendine mahsus kanunları olan ve ancak bu kanunlar çerçevesinde gelişen canlı bir varlık, temeli bilinmeyen zamanlarda atılmış bir gizli anlaşmalar sistemi, seslerden örülmüş içtimâi bir müessesedir."[2]

Dil bir ulusun hayatında çok büyük bir işleve sahiptir. Çünkü dil ile beyin arasındaki ilişki çok açıktır. Dil, düşünmenin bir aracıdır. Dil olmasaydı düşünce ve duygu da bir gelişim göstermezdi. İnsan toplulukları ilerleme yolunda adımlar atamazdı.[3]

Dilde işleyen çeşitli birimler vardır. Dildeki söz örgüsünün aydınlatılması için temel birim cümledir.

Dilin alt basamağında ses, üst basamağında ise cümle yer alır. Dil sözcüklere değil cümleye dayalıdır. Dilin yapısı, özelliği cümlede kendini gösterir. Sözcükler ancak cümlede görev aldıkları zaman belirli bir anlam kazanırlar.[4]

Cümle bildirme aracı olması bakımından dilin en üst basamağını oluşturur. Cümlenin bu açıdan en üst basamağa oturması onun "yargı bildiren en küçük birim olma" özelliğinden kaynaklanır.[5]

Vecihe Hatipoğlu "Türkçenin Sözdizimi" adlı kitabında cümleyi "kalıplaşmış anlatımlar" dedikten sonra "bir yargı bildirmek üzere tek başına kullanılan sözcükler dizisine tümce denir." biçiminde tanımlar.[6]

---

[1] BANGUOĞLU, Tahsin, Türkçenin Grameri, İst. 1974, s.9
[2] ERGİN, Muharrem, Türk Dil Bilgisi, İst. 1962, s.3.
[3] BANGUOĞLU, a.g.e., s. 9.
[4] DİZDAROĞLU, Hikmet, Tümce Bilgisi, Ank., 1976, s.7.
[5] DİZDAROĞLU, Hikmet, a.g.e., s. 7.
[6] HATİPOĞLU, Vecihe, Türkçenin Sözdizimi, Ank., 1982, s.99.

Yukarıda yaptığımız alıntılardan da anlaşılıyor ki sözcük anlam açısından dilin temel birimidir ama dil sözcüklerin gelişi güzel yanyana dizilmesi demek değildir. onlar bildirişmede birer simgedir. Ulusların dili cümleleriyle vardır. Dil herşeyiyle cümleye yansır. Bir dilin cümle yapısını incelemek, dilini incelemek demektir.

Cümle yargıya dayanır. Dilde yargıyı oluşturan da çekimli eylemdir. Böyle bir kural sonucunda dildeki bütün cümlelerin eylem cümlesi olması gerekir. Ama görüyoruz ki bildirişmede eylem cümlelerinin yanısıra ad cümleleri de kullanılmaktadır. Bu doğallık bir öznenin her zaman bir hareket yapmak durumunda değil, bir özelliğe sahip olmak durumunda da olabileceğinden kaynaklanmaktadır. İşte öznenin ne olduğunu anlatmak için kullandığımız cümleler ad cümleleridir. Fakat adların cümle kurabilmesi için gerekli olan bildirme ekleri de eylemlerin cekimli biçimlerinden oluşmuştur. Bunların sonucunda dilde ışler halde olan iki tür (yüklemin türüne göre) cümleyle karşılaşırız. Çalışmamızı divandaki ad cümleleriyle sınırlandırdığımız için incelemeye ad cümleleriyle başlıyoruz

1. YÜKLEMİN CİNSİNE GÖRE

1.1. Ad Cümlesi

Muharrem Ergin Türk Dilbilgisi adlı kitabında ad cümlesini şöyle tanımlıyor: "Predikatı fiil unsuru isim fiili ile bir isim unsurundan mürekkep olan cümledir. Bu bölümde M. Ergin "Bildirme isim cümlesinin temelini teşkil eder, onun başlıca fonksiyonudur. -i- fiilinin bir kısmı ek halinde olan, bir kısmı da çok defa ekleşen şekillerinden ibaret bulunan bildirme unsuru bu cümlelerde bazan kullanılmayabilir.

Bir fiil unsuru ihtiva etmesi sebebiyle şüphesiz isim cümlesi de bir fiil cümlesinden başka birşey değildir. Onun için bu cümleyi fiil cümlesinden büsbütün ayrı birşey sanmamak, bu cümlenin fiil cümlesinin husûsi bir şekli olduğunu unutmamak lazımdır." demektedir.[1]

Aynı konuda Tahir Nejat GENCAN ise ad cümlesinin tanımını şöyle yapıyor: "Yüklemi ad soyundan olan tümce". Ad cümlelerini iki başlık altında incelemiştir.

a. Ad tümcelerinin yüklemleri ekeylemle biçimlenebilir.

Ekeylemin geniş zamanıyla yüklem olanların tümceleri kesin yargılıdır.

b. Ekeylemleri düşmüş veya kullanılmamış da olabilir.

Âlem yine ol âlem, devrân yine ol devrân Recaizâde Ekrem[2]

Hikmet DİZDAROĞLU'nun "Tümce Bilgisi" adlı eserinde ad cümlesinin tanımına bir bakalım.

"Yüklemi ad, ad soylu sözcük ya da sözcük öbeği olan bağımsız yargılı anlatıma ad tümcesi denir. Yüklemi eylem olmayan bütün tümceler ad tümcesi sayılır."[3]

Muharrem ERGİN ve Hikmet DİZDAROĞLU bu konuda bir noktada birleşmişlerdir. Muharrem Ergin "İsim cümlesini fiil cümlesinden büsbütün ayrı birşey sanmamak, bu cümlenin fiil cümlesinin hususi bir şekli olduğunu unutmamak gerekir" derken Dizdaroğlu da "ad cümlesini eylem cümlesinden ayıran tek özellik eylem cümlesinden yüklemlerin çekimli eylemlere, ad cümlesinde ise adlara ya da ad soylu sözcüklere dayalı olmasıdır. Bundan ötürü

---

[1] ERGİN. Muharrem. a.g.e.. s. 380.
[2] GENCAN. Tahir Nejat. Türk Dilbilgisi. s. 380.
[3] DİZDAROĞLU. Hikmet. agc.. s. 164.

ayıran tek özellik eylem cümlesinden yüklemlerin çekimli eylemlere, ad cümlesinde ise adlara ya da ad soylu sözcüklere dayalı olmasıdır. Bundan ötürü ad cümlelerini eylem cümlelerinden çok başka görevi değişik bir kuruluş sanmamalıdır." demektedir.

Hikmet Dizdaroğlu aynı kitabında "Eski gramerciler, cümlenin eyleme dayalı olduğu görüşünde idiler.

Ad cümlesinin varlığını kabul etmiyorlardı. A. Meillet, J. Vendryes, Otto Jespersen gibi dilbilimcileri ve daha başkaları bu kanının yanlışlığını ortaya koymuş, yüklemlerine göre ad ve eylem cümlesi diye iki cümle türünün bulunduğunu kanıtlamışlardır. 19. yüzyılın 2. yarısından sonra cümlenin yalnız eylem soylu sözcüklerle kurulabileceği kuramı yerini iki tür cümleye (ad ve eylem cümlesine) bırakmıştır." demektedir.[4]

Bu yargılardan sonra Dizdaroğlu ad cümlelerini yüklemin bildirme eki alıp almamasına, zamanlarına, yapılarına, kuruluşlarına, bağlanışlarına ve anlamlarına göre incelemiştir.

Biz de yazarın bu bakışından yola çıkarak ad cümlelerini aynı gruplar altında inceledik.

Ad cümlelerinde yargı bildirme olayı ek fiille sağlanır. Adlar ve ad soylu sözcükler ancak ek fiilin çekimine girerek yüklem niteliği kazanır.

Ad cümlelerinde yüklem bildirme eki de alabilir. Bildirme eki cümleye olumluluk, olumsuzluk, sürerlik, kesinlik gibi anlamlar veren bir ek ya da sözcüktür. (-dir, değil)[5]

Bildirme eki almayan ad cümleleri yüklemsiz kesik cümle değildir. Bu tür cümleler yargı bildirir. Bunları yargısız kesik cümlelerle karıştırmamak gerekir.[6]

Örneğin "Bir misli genişleyen caddeler" yüklemsiz kesik cümledir. Fakat divandan aldığımız şu beyitlerin yüklemlerinde bildirme eki kullanılmamıştır. Ama bir yargı bildirdiği ortadadır.

Ḳapuñda âhûma yir yok / 'aceb ḥikâyetdür
Bahār ü mevsim-i gülşen ṣabā çemende ġarīb (24/4)

[4] DİZDAROĞLU, Hikmet, a.g.e., s. 164.
[5] DİZDAROĞLU, Hikmet, a.g.e., s. 165.
[6] DİZDAROĞLU, Hikmet, a.g.e., s. 276.

Dilberā seni sevmek ne içün ola 'uşşâka suç

Ben bu şuç ile cemālüñden ırağ olmak ne güç (40/1)

Bildirme eki almayan bazı ad cümlelerinin bu eki vezin gereği düşürdüklerini yine vezin gereği ortak kullanıldıklarını söyleyebiliriz. Çunkü bu beyitlere bildirme eklerini eklediğimizde anlamda hiçbir değişiklik olmaz.

Yine dolāp gibi iñledügüm bu / ki rakīb

Gülşen-i kūyına gelmege beni zār eyler (65/6)

Zülfüñ lebe vardı / gözüñden ḥaẕeri yok

Havf-ı 'ases itmege belī bādede tersā (18/3)

Çınaruñ kadd-i yāre nisbeti var

Eli yufka velī ḫoş himmeti var (86/1)

Bazı beyitlerde de bildirme eki ortak kullanılmıştır.

Ruhlâruñuñ şem'ine yanmağa mum pervānedür/

Āteşe meyl eyler ise tañ degil. dīvānedür (118/1)

'Āriż u ruhsār u zülfüñ ey letāfet gülşeni

Biri gül. biri karanfül. biri sümbüldür baña (15/6)

Ey Necātī nice şabr iderem ki / dildāruñ işi

Gāh nāz ü gāh tekebbür gāh teġāfüldür baña (15/7)

Necati Bey Divanı'nın incelenen gazellerindeki kimi beyitlerin cümlelerinin yüklemleri 1. tekil, 2. tekil, I. çoğul bildirme eklerini almışlardır.

Divândan alınan aşağıdaki ad cümlelerinin yüklemleri I. tekil kişi bildirme ekini alarak yüklem görevini üstlenmişlerdir.

Kıble hakkı togruyam / yolunda ben likin rakib
Eğri sözler söylemişdur ey hilâl-ebrû sana (14/2)

Pādişāhum boynı baglu kulunam/
Dile öldür, dile şakla, dile şat (28/2)

Ben gedâyem / padişahumdur nemed
'Ar zahmından penâhumdur nemed (48/1)

2. tekil bildirme ekini alan adlara da incelediğimiz gazellerde ad cümlesinin yüklemi olarak rastladık.

Devr-i hüsninde Necâti şād-ü hândansın / yine
Lutf yüzin gösterübdür benzer ol meh-rû sana (14/6)
Cân tabībisin / senün geldüğün uman hastalar
Hōş dirilür derd ile dermāna olmaz āşīna (17/3)

Hūblar sultānısun / kimden ne derdün var senün
Eylesem nâz ile dil mülkin nola yagma yigit (27/2)

Dilberler içre gün gibi cün bī-nâzīrsin
Göster cemālüni görelüm biz de bir nazâr (83/2)

3. tekil bildirme ekini alan adlar da ad cümlesinin yüklemi olabilirler:

Ey karanu gicelerde gezdügüm men' eyleyen
Berk-i āh-ı tāb-nāküm māh-ı tābāndur bana (8/2)

Şenlik hemīşe künc-i harābat içindedür
Genc ola mı şu yirde ki vīrāne olmaya (9/4)

Gönlüme zülfündürür / dām-ı belâ
Cānuma çeşmündürür / 'ayn-ı 'anā (13/1)

Sāğârı devr itdüren sāḳi şarāb-ı nābdur/
Ḥālet-i 'ışḳ olduġı içün raḳṣ ıder nāçār mest (29/3)

Her kişi bezm-i ezel mestidürür / ammā ki ben
Cür'a-ı cām-ı lebünle olmışam tekrār mest (34/2)

Ad cümlelerinin yüklemleri 1. çoğul bildırme ekini de alabilirler

Cāna cihânı ḳısmet iderseñ de râżıyuz
Dünyā bütün sa'adet ile saña sen baña (16/5)

Ey dōst buġünlük yā yarınlıḳ deġülüz / biz
Şol 'ışḳa fidâ cān-ü-cihān kim ezelîdür (102/5)

NOT: Necati Bey Divanının incelemeye giren gazellerinde II. ve III. çoğul bildirme ekini alan beyitlere rastlanmamıştır.

1.2. Ad Cümlesi Kuran Dilbilgisi Birlikleri

Çekimli eylemler dışındaki bütün dilbilgisi birlikleri ad cümlesi kurar. Sesler, heceler, takılar, ekler, ad tamlamaları, sıfatlar, sıfat tamlamaları, zamirler, zarflar, edatlar, bağlaçlar, ünlemler, ad cümlesinin yüklemi olarak kullanılabilmektedir. [7]

Tekil bir ad, ad cümlesinin yüklemi olarak kullanılabilir Bunu incelediğimiz gazellerde aşağıdaki beyitlerle göstermek istiyoruz.

Dem-be-dem ḥāsidlerüñ ṭa'nı oḳın men' itmege
Dāġ-ı miḥnet sīnemün üstinde ḳalḳandur baña (8/5)

Her kişinin ẓulmine sulṭan olanlar dād ider
Baña kim dād ide ki iden ẓulmi sulṭāndur baña (8/3)

[7] DİZDAROĞLU, Hikmet, a.g.e., s. 167.

Gönlüme zülfündürür dām-ı belá

Cānuma çeşmündürür 'ayn-ı 'anā (13/1)

Gülşen-i 'ışkunda āh-ü-nâle bülbüldür bana

Sīnem üzre zahm-ı peykānūn kızıl güldür bana (15/1)

Elbette çoğul adlar da ad cümlesinin yüklemi olabilir. Ancak Necâti Bey Divanı'nın incelenen bölümlerinde çoğul adların ad cümlesinin yüklemi oluşuna rastlamadık.

Ad cümlesinin yüklemi yalın bir ad olabileceği gibi türemiş bir ad da olabilir. Bu türemiş adların yüklem olması için eylemden ya da addan türemiş olmaları sonucu değiştirmez.

Kimden tutar imüş yüzinün karasın rakīb/

Kendüzi itdü kime ne kendü kazancıdur (89/5)

Dün gördi cür'a dökdüğümi pīr-i mey-kede

Bugün beni onarmayan anun ilencidür (89/6)

Yukarıdaki iki beyitte eylemden türemiş adlar ad cümlesinin yüklemi olurken aşağıdaki beyitte yüklem addan türemiş bir addır.

Servi Necātî kaddüne benzer didi ise

Lutf it sen ana kalma ki şāir yalancıdur (89/7)

Belirtili ya da belirtisiz ad tamlamaları yalın olarak ya da durum eki alarak ad cümlelerinin yüklemi olabilmektedir.

Önce belirtili ad tamlamalarının ad cümlesinde yüklem olabilmelerini incelediğimiz gazellerden örnekleyelim.

Sākı lebün zülālidürür / mūcib-i hayāt

Cām-ı şarāb-ı nāb beni ider mi ferāh (43/5)

Ey gül-i pākize-dāmen bön mi sanursın beni/

Okuyup unutduğum bülbüllerün destānıdur (56/2)

Dılberā kūyın senuñ gūyā kı cennet bāġıdur

Cilve kıl tāvus-veş salın ki hüsnüñ çaġıdur (103/1)

Cihānuñ cānısın ey gevher-i pāk

Sakın degme hasīse olma me'mūr (113/2)

Ey baña nendür seversin dilberi diyen sefīh

Cānûmuñ cānānesidür derdümüñ dermānıdur (56/3)

Agıza gelmiş sulu şeftālūlar/

Bāġ-ı hüsnüñ çaġıdur ey gül'izār (99/4)

Belirtisiz ad tamlamaları da ad cümlesinin yüklemi olarak kullanılabilir. Bunu da seçtiğimiz gazellerden örnekleyelim.

Gamze-i hūn-rīzine dil vir ki cān bāzārıdur/

Ey Necāti dilber oğlanıdur gelür āsān saña (5/7)

Şenlik hemīşe künc-i harābāt içindedür/

Genc ola mı şu yerde ki virāne olmaya (9/4)

Cān tabībisin senüñ geldügüñ uman hastalar

Hōş dirilür derd ile dermāna olmaz āşına (17/3)

Hūblar sultānısın kimden ne derdüñ var senüñ/

Eylseñ nâz ile dil mülkin nola yaġma yigit (27/2)

Bir şive ile yıkdı harāb eyledi beni/

Şol gencecük güzel kı bugün <u>hüsn gencidür</u> (89/2)

Pīr-i muġān işigi ki <u>devlet cenābıdur/</u>

Şıdķ ile kim süre yüzin kām-rān olur (94/6)

<u>Gül devridürür</u> ġonca-leb-ü ḥoķķa dehenler

Terk eyler iseñ bādeyi esrāra çekerler (95/3)

Dilberā kūyıñ senüñ gūlyā ki <u>cennet bāġıdur</u>

Cilve ķıl ṭāvūs-veş ṣalın ki ḥüsnüñ çaġıdur (103/1)

Dil getürdüm diyu dil-dâra göñüllenme ṣaķın/

<u>Pâdişāh işigidür</u> bunda dil-āver çoġ olur (110/2)

Ad cümlesi kuran dilbilgisi birlikleri içinde iyelik öbekleri de görülebilmektedir. Bazı iyelik öbeklerinin I. öğesi düşmüş olabilir. Bu şekilde yani I. öğesi düşmüş iyelik öbekleri yalın olarak ya da durum eki alarak yüklem olabilmektedir.

Dün gördi cür'a dükdügümi pīr-i mey-kede

Bugün beni oñarmayan <u>anuñ ilencidür</u> (89/6)

Ben gedâyem (benim) <u>pâdişâhumdur</u> nemed/

ʿAr zaḫmından <u>penāhumdur</u> nemed (48/1)

Bir ķıl ile her yaña yider beni/

<u>Devletümdür</u> '<u>izz-ü-cāhumdur</u> nemed (48/6)

Ölür isem ben bu yoldan dönmezem/

Menzil-i ma'şūķa <u>rāhumdur</u> nemed (48/5)

Cānum ile başumı şaklamaga

Hem lıbāsum hem külāhumdur nemed (48/2)

Farsça kurallara uygun olarak kurulan tamlamalar da ad cümlesinin yüklemi olabilme özelliği taşır.

Sīnem üzre zahm-ı ġamzeñ rahat-ı cāndur baña

Ġamzeñ okları ile ölmek hāb-ı bārandur baña (8/1)

Baña göz açdurmayan ol nergis-i şehlāsıdur

Baña gün göstermeyen bu zülf-i müşk-āsāsıdur (85/2)

Nola hüsnüñden Necātī olsa bī-hūş ey şanem/

Būy-ı güldendür demādem bülbül-i gül-zār mest (29/6)

Sāġarı devr itdüren sākī şarāb-ı nābdur/

Ḥālet-i 'ışk olduġı içün raks ider nāçār mest (29/3)

Arı ad altında ölmek devlet-i sermeddürür

Atam anam ölmez oġul ister iseñ addur (120/2)

Sıfatlar yalın olarak ya da durum takısı olarak ad cümlesinin yüklemi olabilir.

Yüklem olan sıfatlar .adlaşmıştır. Yüklemi sıfatlara dayalı cümleler ad cümlesidir.

Uralı zülfi kāfir-i bünyād

Sevgisi dilde kati muhkemdür (66/5)

Necātī ey perī-cihre iñen üftāde olmışdur/

Yüzinüñ rengi zerd olmuş gözinüñ yaşı kanlıdur (69/6)

Beni cevr ile öldürse dimeñ ol yāre kanludur

Halāl olsun aña kanum yigitdur delikanludur (69/1)

Ol māhı nāgehān görsem baña söylemeyüb geçse

Kalur barmagum ağzumda gören dimez ki cānlûdur (69/3)

Birleşik adlar da ad cümlesinin yüklemi görevinde olabilir.

Derd-i nigārı el götürüb eyledüñ taleb/

Şād ol göñül ki kendü özüñ dest-rencidür (89/4)

İşigüñ yaşum ile hem-demdür/

Meger ol Ka'bedür bu zemzem dür (66/1)

Keñ beni yolumdan ayrup da'vet itmeñ mescide/

Lā'übā-ī 'aşıkam ser-menzilüm mey-hānedür (118/5)

Bazı beyitlerde sıfat tamlamalarının ad cümlesinin yüklemi olduğu görülmektedir.

İçmeyeliden kudurdum mu nice oldum bilmezem/

Şāf-ü-pāk āb-ı revānler kıpkızıl kandur baña (8/6)

Yüregümi sīneden yarub çıkarsunlar benüm/

Kim gam-ı tīrüñle ol bir kanlu peykāndur baña (8/7)

Gülşen-i 'ışkuñda āh-ü-nāle bülbüldür baña

Sīnem üzre zahm-ı peykānuñ kızıl güldür baña (15/1)

Pādişāhem sancagum âh-ü 'âlemdür mâh-ı nev

Kim şafak anuñ nigārā kırmızı vâlâsıdur (85/2)

Bazı beyitlerde ise sıfat tamlamalarının ad bölümü düşüme uğramıştır. Bu şekilde ad cümlesinin yüklemi olmuştur.

İşitdüm kim raḳīb ölmüş habibün ʿömri çoġ olsun

Ḳapudan bir seg eksilmiş anı ṣanman ziyānludur (69/2)

Necātī ey perî çihre iñen üftāde olmışdur

Yüzinüñ rengi zerd olmuş gözinüñ yaşı ḳanludur (69/6)

Ad cümlelerinin yüklemi olan sıfat tamlamaları, ortaçla da kurulmuş olabilir.

Māla maġrur olma ey ḫāce ki bu dünyā diyen

Sencileyin nice bayḳuş uçuran vīrānedür (60/4)

Zamir olan sözcüklerde yalın olarak ya da durum takısı olarak yüklem olabilmektedir. Ayrıca zamir olan bu sözcükler bildirme eki olarak da kullanıma girebilirler.

Kevser lebün zülālini görüb ezildi ḳand/

Şirīn budur ki kāġıda burar daḫi ṣatar (58/5)

Yine dolāp gibi iñledügüm bu/ki raḳīb

Gülşen-i kūyına gelmege beni zār eyler (65/6)

Bed-nām-ı ʿışḳ oldum ölürsem belā budur

Maḥşerde daḫi diyeler ol mübtelā budur (79/1)

Lál-i lebüñ ānıldı ṭutuşdum şarāb ile/

Pīr-i muġān öñinde bugün mācerā budur (79/4)

Bunca belāña ṣabr iderem biñ belā ile/

Birkez yüzüñi görimez oldum belā budur (79/6)

Ad cümlelerinin yüklemleri edat öbeğinden kurulmuş olabilir. Kimi edat öbeğinden yüklemlerde öbek 3. tekil bildirme ekini düşüme uğratmıştır.

Zerre zerre Necātī cümle cihān

Feyż-i Ḥakdan cudā degül ḳaṭ'a (7/5)

Edat öbekleri -dir bildirme ekini de almış olabilir.

Yüzüne göredür sözi raḳībüñ/

Yüzi ekşinüñ olur sözleri serd (46/2)

Cān gider oldı gel seni görsün ḳo cevri kim/

Oruc revā degüldür iderken kişi sefer (58/2)

Añlamayan ḫayālini mecmū'a'ti gülün

'Ārif degüldür oḳusa yüzbiñ kitāblar (105/3)

Kimi edat öbekleri ad cümlesinin yüklemi olurken I. tekil bildirme ekini almış olabilirler.

Bir ben degülem ol ṣaneme mübtelā geçer

Āşufte aña şāh ü vezīr ü gedā geçer (81/1)

Ad cümlelerinin edat öbeğinden oluşan yüklemlerinde yargı bildirme görevini I. çoğul bildirme eki üstlenebilir.

Ey dōst bugünlük yā yarınlıḳ degülüz biz

Şol 'ışḳa fidā cān ü cihān kim ezelīdür (102/5)

Edat öbekleri II. tekil bildirme ekini alarak da ad cümlesinin yüklemi olabilirler.

İki sanma depele bir ben isem ey yüzi gül

Ki sen ol ġonca degülsin ki yanuñ bekleye ḫār (63/3)

Ad cümlesinin yüklemi olan edat öbeğinde temel öğe olan edat kendinden önceki sözcüğe durum ekiyle bağlanmış olabilir.

Yüzüne göredür sözi raḳībün/

Yüzi ekşinüñ olur sözleri serd (46/2)

Ad cümlesinin yüklemindeki edat öbeğinin temel öğesi olan edat bir terkiple öbekleşmiş olabilir.

Çeşm-i āhū dağ-ı hasret gibidür/

Leyī olmayınca Mecnūna şikār (99/5)

Yüklem olan edat öbeği bir zamirle bir edatın öbekleşmesiyle oluşabilir.

Bir ben degülem ol şaneme mübtelā geçer

Âşufte aña şāh ü vezīr-ü-gedā geçer (81/1)

Ad cümlesinin yüklemi bağlama grubundan oluşabilir.

Devr-i hüsninde Necātī şād ü hāndānsın yine/

Lutf yüzin gösterübdür benzer ol meh-rū saña (14/6)

Mīm ağzun dāl zülfüñ cānum u 'ömrümdürür/

Hey elā gözlüm meded şol mim ü dālüñden meded (49/2)

Pādişāhem sancağum ah ü 'alemdür/ māh-ı nev

Kim şafak anuñ nigārā kırmızı vālāsıdur (85/2)

Şofi ki bugün çāresi yok kara başına

Heyhāt ki bī-fā'ide zühd ü 'amelidür (102/7)

Ad cümlesine yüklemlik yapan bağlama grupları Arapça atıf vavı ile bağlanmış olduğu gibi ve, ile sözcükleriyle de olabilir. Bu, dönemin kararsızlığının bir sonucudur.

Nergis gözüñe öyküneli kaddüñe şimşād

Bāğuñ bu görür gözi ve ol tutar elidür (102/2)

Dâ'im baña cevr ile cefādur işün ammā

Şimden gerü kıl mihr-ü vefâ-kâr-be-nevbet (35/3)

2- YÜKLEMLERİN ZAMANLARINA GÖRE AD CÜMLELERİ

Hikmet Dizdaroğlu "Tümce Bilgisi" adlı eserinde yüklemlerin zamanlarına göre ad cümlelerini sınıflandırırken amacını belirledikten sonra bu ölçüye göre ad cümlelerini genel olarak iki ana grupta topluyor.

1. Yalın Zamanlı Ad Cümleleri

2. Bileşik Zamanlı Ad Cümleleri

   2.1. Hikâye Bileşik Zamanı

   2.2. Rivâyet Bileşik Zamanı

   2.3. Şart Bileşik Zamanı

Dizdaroğlu'nun sistematiğine göre yüklemlerinin zamanlarına göre ad cümlelerini inceledik.

2.1. Yalın Zamanlı Ad Cümleleri

Bu tür ad cümlelerinde zaman bildiren bir takı yoktur. Ek-fiilin yalın zamanı geniş zaman kavramını verir.[1]

Ek-fiilin yalın zamanında bildirme eki olan adlara rastlarız. Bildirme eklerini alan sözcüklerin ad cümlelerinin yüklemi oluşlarına örneklerle yer verdiğimiz için burada daha az sayıda örnekle konuya tekrar eğiliyoruz. Burada üzerinde durduğumuz konu bu ekleri alarak yüklem olan sözcüklerin ad cümlelerinin yalın zamanlı ad cümlesi türünü oluşturmasıdır.

Yalın zamanlı ad cümlelerinin yüklemleri I. tekil bildirme ekini almış olabilir.

Ben gedāyem / pādişāhumdur nemed
ʿAr zaḫmından penāhumdur nemed (48/1)

Pādişāhem / sancaġum âh-ü-ʿālemdür māh-ı nev
Kim şafaḳ anuñ nigārā ḳırmızı vālāsıdur (85/2)

[1] DİZDAROĞLU, Hikmet, a.g.e., s. 166.

Ey boyı servüm elif gibi yolında doğruyam/
Rā ḳaşuñla dāl zülfüñ itmesünler beni red (49/3)

Yine yalın zamanlı ad cümlelerinin yüklemi olan adlar veya ad soylu sözcükler II. tekil bildirme ekini de almış olabilirler.

Devr-i ḥüsninde Necātī şād-ü handānsın / yine
Luṭf yüzin gösterübdür beñzer ol meh-rū saña (14/6)

Ḫūblar sulṭānısın / kimden ne dürdüñ var senüñ
Eyleseñ nâz ile dil mülkin nola yağma yigit (27/2)

Yalın zamanlı ad cümlelerinin yüklemleri olan sözcük veya sözcük öbekleri III. tekil bildirme ekini de alabilir.

Yüregümi sīneden yarub çıḳarsunlar benüm/
Kim ġam-ı tīrüñle ol bir kanlu peykândur baña (8/7)

Gülşen-i ʿışḳuñda āh-ü nāle bülbüldür baña
Sīnem üzre zaḫm-ı peykānuñ ḳızıl güldür baña (15/1)

Bazı durumlarda vezne uydurma kaygısıyla yüklemdeki bildirme ekinin -durur şeklindeki kullanımına da rastlanmaktadır.

Ḫōşdürür gül yüzlülerle baña gülşen gūşesi
Zāhidā ḥūriler ile cennet-i Meʾvâ saña (12/3)

Bazan ise yargıyı yerleştiren -dür veya -dürür bildirme ekinden önce tamlama ekleri, durum ekleri, yapım ekleri de gelebilir.

Ġamze-i ḫūn-rīzine dil vir ki cān bāzārıdur
Ey Necātī dilber oğlanıdur gelür āsān saña (5/7)

Bir ġazālüñ siḥr-ı çeşminden Necâti ḫastedür
Anuñ içün söyledigi sözleri yabanadur (60/6)

Necātī ey perī-çihre iñen üftāde olmışdur/

Yüzinüñ rengı zerd olmuş gözinüñ yaşı kanlıdur (69/5)

Ey pādişāh-ı mülk-i melāhat güzelligüñ

Bünyādı bir kıl üstinedür / kılma i'timād (50/2)

Şenlik hemīşe künc-i harābāt içindedür/

Genc ola mı şu yirde ki vīrāne olmaya (9/4)

Şöyle kim ardıncadur dā'im Züleyhā-veş sabā/

Sezmezem gül Yūsufınuñ kala dāmānı dürüst (36/2)

Bazı yalın zamanlı ad cümlelerinde I. çoğul bildirme ekini alan adın veya ad soylu sözcüğün yüklem olarak kullanıldığını görebiliriz.

Cānā cihānı kısmet iderseñ de rāzıyuz

Dünyā bütün sa'ādet ile saña sen baña (16/5)

Ey dōst bugünlük yâ yārınlık degülüz biz/

Şol 'ışka fidā cān-ü cihān kim ezelīdür (102/5)

2.2. Birleşik Zamanlı Ad Cümleleri

Ek-fiilin birleşik zamanları özel adlar taşırlar. (Hikâye, rivayet, şart) İncelediğimiz gazellerde fazla sayıda birleşik zamanlı ad cümlesine rastlanmamıştır.

Düşdi bu Necātī yine zülfüñ hevesine

Ne kara yazı imiş başına bu kuru sevdâ (18/5)

Götürdüñ bezm-i kesretten ayağı/

Necātī var imiş başuñda devlet (37/5)

3. YAPILARINA GÖRE AD CÜMLELERİ

Tahsin Banguoğlu "Türkçenin Grameri" adlı eserinde "cümle bir tek yargıdan ibaret olabileceği gibi iki, üç, daha ziyâde yargının birleşmesinden meydana gelmiş olabilir.

Bu bakımdan ilkin iki türlü cümle ayırdederiz.

1. Basit Cümle: Bir tek yargıdan ibaret ve bir yüklemi olan cümledir.

2. Birleşik Cümle: Birden fazla yargıdan meydana gelen bir söyleyiş topluluğudur." der.[1]

Kaya Bilgegil "Türkçe Dilbilgisi" adlı eserinde yapılarına göre cümleleri Tahsin Banguoğlu gibi iki ana gruba ayırmıştır.

"1. Basit Cümle: Hiçbir cümleye bağlı olmaksızın kendi başına tam bir anlam ifade edebilen cümlelere basit cümle denir. Hem isim hem fiil cümlesi olabilen bu çeşit cümlelerde bir tek yüklem bulunur.

2. Bileşik Cümle: Birden ziyade yüklemi bulunan cümlelere bileşik cümle denir."[2]

Tahir Nejat Gencan ise Bilgegil ve Banguoğlu'ndan farklı bir yorumla yapılarına göre cümleleri 3'e ayırmıştır.

1. Yalın Cümle, 2. Bağımsız Önermeli Bileşik Cümle 3. Bileşik Cümle[3]

Dizdaroğlu da yapılarına göre cümleleri iki ana gruba ayırmıştır: 1. Yalın Cümleler, 2. Bileşik Cümleler[4]

Biz de bu çalışmamızda ad cümlelerini yapılarına göre yalın ad cümleleri ve bileşik ad cümleleri bölümleri altında inceledik.

3.1. Yalın Ad Cümleleri

Bir tek duyguyu, bir tek düşünceyi yargıya bağlayan ve içinde iç cümle, cümlemsi, yan cümle bulunmayan bağımsız yargılı anlatıma yalın cümle denir.[5]

---

[1] BANGUOĞLU, Tahsin, age., s. 523.
[2] BİLGEGİL, Kaya, Türkçe Dilbilgisi, Ank. 1964, s. 73.
[3] GENCAN, Tahir Nejad, a.g.e., s. 121.
[4] DİZDAROĞLU, Hikmet, a.g.e., s. 187.
[5] DİZDAROĞLU, Hikmet, a.g.e., s. 187.

Yalın cümlelerde sözcük sayısının az olabileceği gibi bir düşünce yaygındır. Fakat bu yanlış bir düşüncedir. Yalın cümleler tek bir sözcükten oluşabileceği gibi birçok sözcükten de oluşabilir.[6]

Yalın cümleler yüklemlerinin cinsine ve ögelerinin dizilişine göre değişik kuruluştadırlar.

Öznelerinin dizilişlerine göre cümleleri de düz ve devrik olarak ikiye ayırabiliriz.

Bu bilgilerin ışığında da yalın ad cümlelerini

a- Yalın-düz ad cümlesi

b- Yalın-devrik ad cümlesi olarak ikili bir biçimde inceledik.

3.1.a. Yalın-Düz Ad Cümlesi

Tek bir düşünce veya duyguyu anlatan, yüklemi sonda bulunan bağımsız yargılı anlatımlara yalın-düz ad cümlesi diyoruz.

Ḳavl-ü-iḳrārına ṭurmaz ʿahd-ü-peymānı yalân
Bī-vefâlar çoḳdürür / illā selām olsun saña (4/4)

Şenlik hemīşe künc-i ḫarābāt içindedür/
Genc ola mı şu yerde ki vīrāne olmaya (9/4)

Cān ṭabībisin / senüñ geldügüñ uman ḫastalar
Ḫōş dirilür derd ile dermāna olmaz āşinā (17/3)

Şöhret āfetdür / gözet ṣaṭrenci kim
Şehden ayruġa gelür mi şâh-mīat (28/3)

Yalın-düz ad cümlelerini bu şekilde gösterdikten sonra onların öge dizilişlerindeki sıralamaya geçelim.

-Yalın-düz ad cümleleri sadece **Ö + Y** 'den oluşabilir.

6 DİZDAROĞLU, Hikmet, a.g.e., s. 187.

Kavl-ü-ikrārına turmaz ʿahd-ü-peymānı yalan
Bī-vefālar çok durur / illā selām olsun saña (4/4)

Şol şehr içinde turma ki / hāzık tabīb yok
Bir dahi şol mahalle ki meyhāne olmaya (9/3)

Zülfüñ lebe vardı ve gözüñden hazeri yok
Havf-ı ʿa ses itmeye belī bādede tersā (18/3)

Gözlerüñ ʿayn-ı ʿināyetdür / kime ide nazar
Kirpügüñ sehm-i saʿādetdür / kime ola nasib (23/2)

Şöhret āfetdür / gözet şat renci kim
Şehden ayruġa gelür mı şāh-māt (28/3)

Her kişi bezm-i ezel mestidürür / ammā ki ben
Cürʿa-ı cām-ı lebüñle olmışam tekrār mest (34/2)

Bazı yalın-düz ad cümleleri Ö + Z.t + Y dizgisinde olabilir.

Hep yidigüñ içdigüñ üstüñe şayar bilmiş ol/
Bu cihān-ı bülʿaceb, bir tohfe, mihmān-hānedür (60/2)

Ben fakīr olduġum içün yakdu yandurdı beni/
Ah kim germiyyet-i hūrsīd dāʾim pestedür (82/4)

Bazı yalın-düz ad cümlelerinde cümle öğeleri D.t + Z.t + Ö + Y sıralamasını gösterir.

Laʿl-i lebüñ añıldı tutuşdum şarāb ile/
Pīr-i muġān öñinde bugün mācerā budur (79/4)

Bazı yalın-düz ad cümlelerinde **Ö + e.t + Y.** sıralaması görülebilir.

Tan yeli şimşād-kadler turrâsından hastedür/

Za'fı ġālib olduġı içün nālesi āhestedür (82/1)

Çünki yār aġyâr ile dem-sāzdur/

Baña günde biñ kez ölmek azdur (88/1)

İşigüñ yaşum ile hem-demdür

Meger ol Ka'bedür bu zemzem dür (66/1)

Yalın-düz ad cümlelerinde bazen de **z.t + d.t +y** sıralaması görülebilir.

Yaşlu gözüm oldı rūḥ-i tūtiyādan maşraba/

Kim dem-ā-dem ayaġuñ topraġına peyvestedür (82/6)

Bazı yalın-düz ad cümlelerine baktığımızda **d.t + ö + y** sıralamasını görürüz.

Ḳapuñda āhūma yir yok / 'aceb ḥikāyetdür

Bahār ü mevsim-i gülşen ṣabā çemende ġarib (24/4)

Ey pīr-i mey-fürūş başumda ḫumār var

Gel bir ayaġ ṣun elümi al atalıġ it (31/2)

Bazan ise yalın-düz ad cümlesinin **e.t + d.t + y** dizgisinde olduğu görülür.

Ey boyı servüm elif gibi yoluñda doġruyam/

Rā ḳaşuñla dāl zülfüñ itmesünler beni red (49/3)

E.t +ö + y dizgisine yalın-düz ad cümlesinde rastlanabilir.

Bir ġazālüñ siḥr-i çeşminden Necātī hastedür/

Anuñ içün söyledigi sözleri yabanadur (60/6)

Ö + d.t + y sıralaması da yalın-düz ad cümlelerinde görülebilen bir yerleştirmedir.

Çoḳ cefā eyler bilüb çoḳ sevdügüm

Nola nola / bu da bize azdur (88/5)

Yalın-düz ad cümlelerinde görülen bir diğer özellik de bu cümlenin tek bir sozcükten oluşmasıdır

Pādişāhem / sancağum āh-ü ʿālemdür māh-ı nev

Kim şafak anuñ nıgānā kırmızı vālāsıdur (85/2)

Ol gözi mestānenün ıtdiklerün

Ey Necâti cevr şanma / nāzdur (88/7)

Rumdur bu Rumda ʿömr-i dırāz olmaz dimen

Uzasun koñ ruhlarında zülf-i müşg-efşān-ı dost (30/4)

3.1.b. Yalın-Devrik Ad Cümlesi

Tek bir düşünce ya da duyguyu anlatan ad veya ad soylu yüklemi sonda olmayan bağımsız yargılı anlatımlara yalın-devrik ad cümlesi diyoruz.

Yalın-devrik ad cümlelerinde öğeler değişik biçimde sıralanabilir. Yalın-devrik ad cümlesi D.t + y + ö sıralanmasıyla kurulmuş olabilir

Göñlüme zülfüñdürür dām-ı belâ

Cānuma çeşmüñdürur 'ayn-ı ʿanā (13/1)

Ölür isem ben bu yoldan dönmezem/

Menzil-i maʿşūka rāhumdur nemed (48/5)

Yalın-devrik ad cümlesi Ö + y + d.t dizgisinde olabilir

Ey karañu gicelerde gezdügüm menʿeyleyen

Berk-i āh-ı tāb-nākum māh-ı tābāndur baña (8/2)

İçmeyeliden kudurdum mu nice oldum bilmezem

Sāf-ü pāk āb-ı revānler kıpkızıl kandur baña (8/6)

Yalın-devrik ad cümlesi E.t + ö + y + d.t den oluşabilir

Yüregümi sīneden yarub çıkarsunlar benüm/

Kim gam-ı tīrunle ol bir kanlu peykāndur baña (8/7)

Gazellerde y + e.t + d.t + ö dizilişini sergileyen yalın devrik ad cümleleri de yer almaktadır.

Hōşdürür gül yüzlülerle baña gülşen gūşesi

Zāhidā hūriler ile cennet-i Me'vā saña (12/3)

Yüklemin ilk cümle öğesi olduğu yalın devrik ad cümlelerinde bir başka diziliş de y + d.t. + ö biçimindedir.

Kıble hakkı togruyam yoluñda ben / līkın rakīb

Egri sözler söylemişdür ey hilāl-ebrū saña (14/2)

Ögüb göklere çıkarma şeb olmaz diyu cennātı/

Ki rūy-ı sādeden yigdür hakikâtde müzellefler (91/3)

Y + z.t + ö sıralamasıyla da yalın devrik ad cümlesi kurulabilir.

Nola hüsnüñden Necātī olsa bi-hūş ey şanem/

Būy-ı güldendür demādem bülbül-i gülzār mest (29/6)

İki temel cümle ögesi taşıyan yalın devrik ad cümlelerinde elbette ki yüklem ilk sırada yer alacaktır.

Vaşla dermān isteyenler derde dermān itmesün

Derde dermān eylesün kim / derddür dermān-ı dōst (30/5)

Firkât diyārunuñ en eyüsidürür melâl

Vuşlat bahārınuñ nitekim eñ kemi ferâh (43/4)

Ben gedâyem / pādişāhumdur nemed

ʿAr zahmından penāhumdur nemed (48/1)

Yalın devrik ad cümlesinde temel öğelerden önce yüklem sonra özne, en sona dolaylı tümleç gibi bir yardımcı cümle ögesi yerleşebilir.

Pādişâhdür Necātī ma'nīde

Sūretā gerçi kim gedā gorınur (96/8)

Zarf Tümleci ile dolaylı Tümleç aralarına yüklemi yerleştirdiklerinde yine yalın devrik ad cümlesiyle karşılaşırız

Şōfi ki bugün çāresi yok kara basına

Heyhāt ki bi-fāide zühd. ü'amelidür (102/7)

Yüklem,yanına yardımcı cümle ögesi dolaylı tümleç'i alarak yalın devrik ad cümlesi kurabilir.

Raḥm it ey dōst cān ġarībine kim

Teşne-dildür lebünden / āb özler (98/4)

3.2. Birleşik Ad Cümlesi

Tahsin Banguoğlu "Türkçe'nin Grameri" adlı eserinde bileşik cümleyi şöyle tanımlıyor: "Anlam ve şekil ilişkileri olan birden fazla yargının biraraya gelmesiyle kurulmuş cümleye bileşik cümle denir. Anafikri taşıyan ve mutlaka bir tam yargı teşkil eden cümleye baş cümle deriz. Buna karşı bi leşik cümlenin her türlü öbür birleşenlerine ikincil cümle deriz."

Tahsin Banguoğlu bu tanımlamayı yaptıktan sonra bileşik cümlenin çeşitlerini açıklıyor.

İlkin anlam açısından iki tür bileşik cümle belirliyor:

1. Yanyana Bileşik Cümle,
2. Alt Alta Bileşik Cümle .

Ayrıca bileşik cümlenin yapılışına göre de ikı çeşidi olabileceğini belirtiyor:

1. Tümleme Bileşik Cümle,
2. Karmaşık Bileşik Cümle .

Kaya Bilgegil'in bi leşik cümle kavramı yüklem saptamaya dayalıdır. "Birden ziyade yüklemi bulunan cümleye bileşik cümle denir" dıyor, Çeşitlerini de şöyle sıralıyor.

1. Girişik Bileşik Cümle

---

[7] BANGUOĞLU, Tahsin. a.g.e., s. 546-547-548.

2. Şartlı Bileşik Cümle
3. Sıralı Bileşik Cümle
4. Bağlı Bileşik Cümle
5. Ki Bağlacıyla Kurulu Cümleler
6. Ara Cümlecik
7. Karmaşık Cümle[8]

Tahir Nejat Gencan "Türk Dilbilgisi" adlı eserinde "Tümleyen ve tümlenen önermelerden kurulmuş söz dizisine bileşik tümce denir" derken, önerme kavramını tanıma yerleştiriyor.[9]

Muharrem Ergin "Türk Dil Bilgisi adlı eserinde" bir asıl cümle ile onun manasını tamamlayan bir veya daha fazla yardımcı cümleden oluşan cümle" diyerek "yardımcı cümle"nin varlığına dikkat çekiyor.

Muharrem Ergin'e göre de;

1. Şartlı Bileşik Cümle
2. Ki'li Bileşik Cümle
3. İç İçe Bileşik Cümle[10] olmak üzere Türkçe'de üç çeşit birleşik cümle vardır.

Hikmet Dizdaroğlu "Tümce Bilgisi" adlı eserinde "kimi cümleler içerikleri bakımından zengindir. Birden çok duygu ve düşünceyi kapsarlar. Asıl yargı bir çekimli eylem ya da ek fiille belirlenir. Yan yargılar bağımlıdır, temel yargının tamamlayıcısı, yardımcısı durumundadır. Kesin bir yapı birimi değildirler. Tek başlarına bağımsız yargı bildirmezler. Temel yargıyı daha belirginleştirmek, anlam sınırını genişletmek için tümce kalıbı içinde yer almışlardır." biçiminde bileşik cümlenin sınırlarını çiziyor.

Bir cümlenin bileşik sayılması için içinde cümlemsi, yan cümle, iç cümle bulunması zorunludur.[11]

Bu kavramları açmakta yarar olacağını düşünerek yazarın gerekli gördüğü birleşik cümle birimlerine yer veriyoruz.

Cümlemsi: Fiilimsilerden oluşan yargısız anlatıma denir.

Yan Cümle: Bir temel cümleye bağlı olarak dilek ya da şart kipindeki eylemlerle kurulu cümlelere ya da ki bağlacı ile temel cümleye bağlanan yargılı anlatıma denir.

---

[8] BİLGEGİL, Kaya, a.g.e., s. (73-98).
[9] GENCAN, Tahir Nejat, a.g.e., s. 128.
[10] ERGİN, Muharrem, a.g.e., s. 382.
[11] DİZDAROĞLU, Hikmet, a.g.e., s. 190-191.

Yan Cümle: Bır temel cümleye bağlı olarak dilek ya da şart kipindeki eylemlerle kurulu cumlelere ya da kı bağlacı ıle temel cümleye bağlanan yargılı anlatıma denır.

İç Cümle: Bileşik cümlelerde çeşitli görevlerde kullanılan ve adlaşarak yargı bildirmeyen cümleye denir.[12]

Hikmet Dizdaroğlu bileşik cümleleri 5 ana grup altında toplamıştır:

a- Girişik bileşik cümle ,

b- Kaynaşık cümle ,

c- Koşul cümlesi ,

d- İlgi cümlesi ,

e- Katmerli bileşik cümle .

Kaya Bilgegil bileşik cümleleri sayarken sıralı bağlı cümleleri de bu gruba almıştır. Sıralı veya bağlı cümlelerdeki özellik gösterdiği farklılıkla diğer cümle türlerinden ayrıldığından çalışmamızda "bağlanışlarına göre cümle türleri" başlığı altında incelemeye girmiştir.

Kaya Bilgegil ile Hikmet Dizdaroğlu'nun ayrıldığı bir nokta bulunmaktadır. Kaya Bilgegil bileşik cümleyi tanımlarken "birden fazla yüklemi olan cümle" demektedir. Hikmet Dizdaroğlu ise bileşik cümleye "Kesin bir yargı birimi değildir Tek başına bağımsız yargı bildirmezler. Temel yargının tamamlayıcısı olan cümleler" demektedir.

Bileşik cümlelerde temel cümlenin yüklemi bazen bir çekimli eylemdir. Bazen de ek fiildir. Biz ek-fiil ile ilgili olanlarını yani ad cümlelerini inceledik.

3.2.a. Girişik Bileşik Ad Cümleleri

Bir temel cümle ile özne, nesne, d.t, z.t, e.t görevindeki bir ya da birkaç cümlemsiden oluşan bağımsız yargılı anlatıma girişik bileşik cümle denir. Bir başka deyimle girişik cümle, yan yargısı cümlemsiye dayalı cümle demektir. Yani girişik bileşik cümlelerde yan yargılar cümlemsiyi oluşturan isim-fiillere(eylemliklere), sıfat-fiillere(ortaçlara), zarf-fiillere(ulaçlara) dayalıdır.[13]

a) Eylemlikli Girişik Bileşik Cümle: İsim-fiil eklerinin cümlemsi oluşturduğu cümle çeşididir.

---

[12] DİZDAROĞLU, Hikmet, a.g.e., s. 191-192.
[13] DİZDAROĞLU, Hikmet, a.g.e., s. 193.

-mak; -mek ile kurulan cümlemsi temel cümlenin öznesi olabilir.

Sīnem üzre zaḫm-ı ġamzeñ rāḥat-ı cāndur baña/

Ġamzeñ okları ile ölmek ḫâb-ı bānāndur baña (8/1)

Dilberā sevmek seni ne içün ola ʿuşşāḳa suç/

Ben bu şuç ile cemālinden ıraġ olmak ne güç (40/1)

-mak, -mek yapısı ile kurulan cümlemsi temel cümlenin E.t olabilir.

Cānum ile başumı şaklamaġa

Hem libāsum, hem külāhumdur nemed (48/2)

-maga yapısı yüklemi nedenlik anlamıyla tümlediği için E.t sayılmaktadır.

-mek, -mak yapısı ile kurulan cümlemsi temel cümlenin D.t olabilir

Ruḫlaruñuñ şemʿine yanmaġa mum pervānedür

Āteşe meyl eyler ise ṭañ degül dīvānedür (118/1)

Ortaçlı (Sıfat–Fiil ile kurulan) Girişik Bileşik Cümle: Sıfat-fiil ekleriyle kurulan cümlemsilerin bulunduğu cümledir.

-en, -an ekleriyle kurulan cümlemsiler temel cümlenin **öznesi** olabilir.

ʿIşḳ adıdur ruḫuñla lebüñden ṣafā viren

Mihrüñ ḥarāretünden olur gül-şeker leẕīẕ (53/2)

Her kişinüñ ẓulmine sulṭān olanlar dād ider

Baña kim dād ide ki / iden ẓulmı sulṭāndur baña (8/3)

-dık, -dik ekiyle kurulu cümlemsiler temel cümlenin **öznesi** olabilir.

Oysa başun işiginde ṭopun aġsun göklere/

Ey Necâti gördügüñ merdâneler meydânıdur (56/7)

Ey gül-i pākīze-dāmen bön mi ṣanursın beni/

Okuyup unuttuġum bülbüllerīñ destānıdur (56/2)

Ulaçlı (Zarf-Fiil ile kurulan) Girişik Bileşik Cümle: Zarf fiil ekleriyle kurulmuş cümlemsilerin bulunduğu bileşik cümledir.

Cān gider oldı gel seni görsün ḳo cevri kim/
Oruc revā degüldür iderken kişi sefer (58/2)

Ṭañ yeli şimşād-ḳadler ṭurrâsından ḫastedür
Żaʿfı ġālib olduġı içün nālesi āhestedür (82/1)

Hikmet Dizdaroğlu'nun "Tümce Bilgisi" adlı eserinin 200. sayfasında "-dığı için" yapısının ulaçlı g.b.c. kurduğu örneklenmiştir.

Yâruñ cemāli nūrı güneşden ʿayān iken
Kimden dürür Necātīye buna ḥicāblar (105/7)

Özel Kullanımlar

1. Ortaçlı girişik bileşik cümle ilgi cümlesinin 2. cümlesi olabilir.

Her kişiniñ ẓulmine sulṭān olanlar dād ider/
Baña kim dād ide ki iden ẓulmi sulṭāndur baña (8/3)

2. Kaynaşık cümlenin iç cümlesi olan ad cümlesi, ulaçlı girişik bileşik cümle olabilir.

Nāfe dirmiş zülf-i ʿanber-bār-ı dilber var iken
ʿĀlem içre müşg adı bir ḳuru bühtāndur baña (8/4)

3. Ortaç eki alan sözcükler öbeğin son sözcüğünde olmadığı zaman bunlar yardımcı öğe konumunda oldukları için bileşik cümle kurmazlar.

Cān ṭabībisin senüñ geldügüñ uman hastalar
Ḫōş dirilür derd ile dermāna olmaz āşinā (17/3)

3.2.b. Kaynaşık Ad Cümleleri

Yan yargısı iç cümleye dayalı bileşik cümleye kaynaşık cümle denir.

Kaynaşık cümlelerde yan yargıyı taşıyan ad ya da eylem cümleleri adlaşmıştır, tek bir sözcük sayılır. Bu nedenle bağımsız yargılı cümle kurmayarak temel cümlenin bir ögesi olurlar.[14]

Kaynaşık cümleleri iki ana grup altında toplayabiliriz

1. İççümlesi ad cümlesine dayalı kaynaşık cümleler

2. İççümlesi eylem cümlesine dayalı kaynaşık cümleler.

Necâti Bey Divânı'nın incelediğimiz bölümlerinde az da olsa iççümlesi ad cümlesi olan kaynaşık cümle örneklerine rastladık.

İşitdüm kim raḳīb ölmüş ḥabībün ʿömri çoġ olsun

Ḳapudan bir seg eksilmiş / anı ṣanman "ziyânlıdur" (69/2)

Sanmak + iç cümle yapısından dolayı bu cümle kaynaşık cümledir. Bu cümlenin görüldüğü gibi iç cümlesi ad cümlesinden oluşmuştur.

Kaynaşık cümlelerin bir diğer özelliği de iç cümle olan yapının temel cümlenin bır ögesi olabilmesidir. Bu beyitte ic cümle belirtisiz nesne görevindedir. (Ne sanmayın)

D'imişdi öldürem seni ferâḥ ol tīġ-ı ḫışmumla/

Dirīġā ʿahdine ṭurmaz / ṣanasın Ḳaramanlıdur (69/4)

Bu beyitte de yine sanmak + iç cümle yapısından dolayı kaynaşık cümle kurulmuştur. Kaynaşık cümlenin iç cümlesi yine ad cümlesidir. Bu ad cümlesi de (Ḳaramanlıdur) temel cümlenin belirtisiz nesnesi görevindedir.

Nergis gibi göz dikmiş idüm izi tozına/

Bir kez dimedi sūḫte ḥaḳḳ-ı naẓarun var (75/4)

Yukarıdaki beyitte'de iç cümle + temel cümle yapısını görüyoruz. Temel cümlenin iç cümlesi ad cümlesinden kurulmuştur. İç cümle yine temel cümlenin belirtisiz nesnesi görevindedir.

Özel Kullanımlar

1. Temel cümle + iç cümle yapısında kurulmuş bir kaynaşık cümlenin içinde yargısız ünlem cümlesi yer olabilir. Bu beyitte yargısız ünlem cümlesi "Necati"dir.

---

[14] DİZDAROĞLU, Hikmet, a.g.e., s. 205.

İşiginde cem'olub 'uşşāķ efğān itdiler

Şanma kūyinde Necātī itleri ğavğasıdur (85/5)

Fakat cümle bu yargısız ünlem cümlesinin varlığı nedeniyle kaynaşık cümle olmaz. Onu kaynaşık cümle yapan "itleri kavgasıdır" yapısındaki ad cümlesinin temel cümlenin belirtisiz nesnesi oluşudur.

2. İç cümlesi ad cümlesi olan bir kaynaşık cümle ilgi cümlesinin I. cümlesi olabilir.

Şimşād şalınmaķ da elüm var dimesün kim/

Güzeller anı şīve-i reftāra çekerler (95/5)

3. İç cümlesi ad cümlesi olan bir kaynaşık cümle ilgi cümlesinin II. cümlesi de olabilir.

Gönlüme zülfi ğamı güç gelür öğrenmemegin

Bu meşeldür ki / bulut bilmeze yüktür dirler (111/5)

3.2.c. Şartlı Bileşik Ad Cümleleri

Bir bileşik cümle olan şartlı bileşik ad cümlesi için ünlü dilcilerin bu konuda neler söylediğini belirtmekte yarar vardır.

Kaya Bilgegil "Türkçe Dilbilgisi" adlı eserinde şartlı bileşik cümleyi şöyle tanımlıyor:

"Temel cümledeki kavramın vukuu yan cümlecikteki kavramın vukuuna bağlı olan cümlelerdir. Şart anlamını yan cümlecik ifade eder.

Şartlı cümle 4 şekilde kurulur.

1. Yüklemi şart kipinden teşkil edilmiş bir yan cümleciğin diğer bir cümleye bağlanması suretiyle.

2. Yan cümleciğin yüklemi tevkii kuyumunda bir fiilimsi olan bazı bileşik cümelerin anlamlarında bir kesinlik vardır.

Şiddetli surette hasta olmadıkça hekim yüzü görmez.

3. İstek kipinin hikaye ve rivâyetiyle biten bir cümleciği ceza cümlesinden önce getirerek

4. Yan cümleciğin şart kipıyle biten yükleminden sonra "de, dahi" getirmek suretiyle.[15]

Muharrem ERGIN "Türk Dil Bilgisi" adlı eserinde şartlı bileşik cümleye şöyle bir tanımlama getiriyor.

"Türkçe'nin aslî bileşik cümlesidir temeli şart kipinin ifadesine dayanır. Şart kipi bütün fiil çekimlerinin aksıne hüküm ifade etmez. Bu yüzden müstakil bir cümle yapamaz. Şart şekli ancak istek ve temenni ifade ettiği zaman bitimli bir hareket, dolayısıyla bir hüküm gösterir ve müstakil cümle yapabilir. (otursana, ağlasan).

Şart kipinin bu durumu onun yaptığı cümlelerin müstakil olmasına imkân vermemekte ve onları asıl cümleleri tamamlayan yardımcı cümleler hâline sokmaktadır.[16]

Tahir Nejat GENCAN "Türk Dilbilgisi" adlı eserinde;

"Bütün çekimli eylemlerle kurulanlar temel önerme olduğu halde

a- Dilek-koşul kipıyle

b- Ekeylemin koşul kipiyle

c- Eylemlerin koşul şekilleriyle

ç- Dilek-koşul kipinin öyküleme, söylenti şekilleriyle -se ekini almış kiplerle kurulan önermeler ancak yan önerme olur

Bunlara koşul cümlesi denir."[17] diyor

Hikmet DİZDAROĞLU' "Tümce Bilgisi" adlı eserinde bu konuyla ilgili şunları söylüyor

Yan cümlesi dilek yada koşul kipi, temel cümlesi ad veya ad soylu bir sözcük olan bileşik cümleye koşul cümlesi denir.

Şartlı yan cümlenin görevi temel cümlenin anlamını sınırlamaktır. Dilek ve koşul kıpindeki eylemler öbür kıplerde olduğu gibi yargı bildirmezler. Bundan ötürü ancak dilek ve istek bildirdikleri ve tümcenin sonunda bulunduğu zaman bağımsız cümle kurabilirler. Bu durumda kesin bir yargı oluşturmayarak bir dileği, özlemi açığa vururlar.

---

[15] BİLGEGİL, Kaya. a.g.e., s. 86.
[16] ERGİN, Muharrem. a.g.e., s. 382
[17] GENCAN, Tahir Nejat, a.g.e., s. 137.
[18] DİZDAROĞLU, Hikmet. a.g.e., s. 209

Muharrem ERGİN ve Hikmet DİZDAROĞLU şartlı cümlenin tam bir yargı bildirmediği ancak bir yan yapı şeklinde karşımıza çıktığı konusunda ortak görüştedirler

Ayrıca şartlı cümlenin temel cümleden önce geldiği konusunda da ortak görüş bildirmektedirler. Şartlı bileşik ad cümlesinin yan cümlesi z t. görevinde olabilir.

Cānā cihānı kısmet idersen̄ de rāżıyuz/

Dünyā bütün saʿādet ile san̄a sen ban̄a (16/5)

Şartlı bileşik ad cümlelerinde yan cümleyi kuran yapı fiil gövdelerine -se, -sa eklenerek de oluşabilir.

Ol hindüvāne ben̄leri ögmek ḳolay mıdur

Virilmese idi luṭf ile naẓm-ı ḥasen ban̄a (16/4)

Bazı şartlı bileşik ad cümleleri istek ekiyle de kurulabilir

Gözlerün̄ ʿayn-ı ʿināyetdür / kime ide naẓar

Kirpügün̄ sehm-i saʿādetdür / kime ola naṣīb (23/2)

3.2.ç. İlgi Cümlesi

Kaya Bilgegil "Türkçe Dilbiligisi" adlı eserinde ki bağlacı ile kurulan cümleler başlığı altında bu konuya değiniyor ve ilgi cümlesinin dilimizin cümle yapısına uymayan bir kuruluş sergilediğine dikkat çekiyor

"Buna ayrı temas etmemiz Türk dilinde ikinci derecedeki unsurun asıl unsurdan önce gelmesi konusuna istisna teşkil etmesindedir."

Muharrem Ergin de ki'li bileşik cümle konusunda "yabancı asıllı olan ve Türkçe için normal olmayan bu bileşik cümle Farsça'dan geçmiş bulunan ki edatıyla ve onun Türkçesi olarak eskiden kullanılan kim edatıyla yapılan bileşik cümledir. Ki'den sonra gelen cümle yardımcı cümledir. Kendinden önceki gelen yapı ise asıl unsurdur." demektedir.

Hikmet Dizdaroğlu da "Tümce Bilgisi" adlı eserinde ilgi cümlesini "iki cümlenin ki bağlacıyla birbirine bağlanmasından oluşan cümleye ilgi cümlesi denir. Biçiminde tanımladıktan sonra ki bağlacı bağlacı kendisinden sonra gelen

---

BİLGEGİL, Kaya, a.g.e., s. 94.
ERGİN, Muharrem, a.g.e., s. 383.

yardımcı cümleyi, kendisinden önce gelen temel cümleye bağlar " diyerek aynı çarpıcı özellikten söz ediyor

Üç dilcinin de birleştiği nokta bu yapının Türkçe'nin sözdizimine aykırı olmasıdır. Yani temel cümlenin başta, yan cümlenin sonda bulunmasıdır

Dizdaroğlu ilgi cümlelerini yüklemin cinsine göre üç grupta toplamıştır:

1. Eylem cümlelerinden oluşan ilgi cümleleri,

2. Ad cümlelerinden oluşan ilgi cümleleri,

3. Ad ve eylem cümlelerinden oluşan ilgi cümleleri.

Bu başlıklara göre Necati Bey Divanı'ndan seçtiğimiz gazellerdeki ilgi cümlelerinin 2. ve 3. gruba dahil olanlarını inceledik. Çünkü incelememiz ad cümlelerini kapsamaktadır.

İlgi cümlesinin I. cümlesi eylem, II. cümlesi ad cümlesi olabilir

Yüregimi sīneden yarub çıḳarsunlar benüm

Kim ġam-ı tīrüñle ol bir ḳanlu peykāndur baña (8/7)

İlgi cümlelerin I. cümlesi ad cümlesi olabilir.

Ḫaṭ mıdur ol / ki çekmeye siḥr ile dā'ire

Beñmi dür ol / ki fitnede bir dāne olmaya (9/5)

İlgi cümlesinin I. cümlesi ad cümlesi olabilir. Ve bu ad cümlesi tek bir sözcükten oluşabilir.

Mümkin midür / ki ṣarıla bir sīm-ten baña

Ölem gidem meger ki ṣarıla kefen baña (16/1)

Bazı ilgi cümlelerinin I. cümlesi ad cümlesi, II. cümlesi eylem cümlesi olabilir demiştik. Bu ad cümlesi yani ilgi cümlesinin I. bölümü ek-fiilin olumsuzluğunu yapan değil sözcüğünden kurulu olabilir.

Derdüm ol deñlü degüldür / ki ola şerbetle 'ilāc

Beni size gerek ise meded ol yâra meded (47/2)

Not: Her ki bağlacı ilgi cümlesi kurmaz. Bazılarında güçlendirme görevini üstlenebilir.

---

[21] DİZDAROĞLU, Hikmet, a.g.e., s. 216.

Ḳocalıġında Necātī oldı oġlan ḥastesi

Ḥayf kım bīçāre hem dīvānedur hem ḥastedur (82/7)

Ṣāfi ki bugün çâresi yoḳ ḳara başına

Heyhāt ki bī-fāʾide zühd ü ʿamelidür (102/7)

Bazı kalıp yaplar da ilgi cümlesi kurmaz.

Maḥbūb u meye tevbeliyem dirse Necātī

İnanmayasuz sözine zīrā ki delidür (102/8)

3.2.d. Katmerli Bileşik Ad Cümleleri

"Ayrı türden en az iki yan yargıya dayalı bileşik cümleye katmerli bileşik cumle denir."[22]

Bir başka deyimle katmerli bileşik cümlede en az;

a. Bir cümlemsi + bir kaynaşık cümle,

b. Bir şartlı yan cümle + girişik cümle,

c. Bir şartlı yan cümle + kaynaşık cümle bulunur.[23]

Necati Bey Divânının incelediğimiz gazellerinde az da olsa katmerli bileşik cümle örneklerine rastladık.

Yan cümle şartlı bir yan cümle bunun temel cümlesi ise kaynaşık çümle yapısında olduğunda cümle katmerli bileşik cümle olur. Kaynaşık cümlenin iç cümlesi ad cümlesidir.

Beni cevr ile öldürse dimeñ ol yâre ḳanlıdur/

Ḥalâl olsun aña ḳanum yigitdür, deliḳanlıdur (69/1)

Aşağıdaki katmerli bileşik cümlede ulaca dayalı bir cümlemsi, iç cümlesi ad cümlesine dayalı bir kaynaşık cümle yer almaktadır. Temel cümlenin yüklemine bağlı bir cümlemsi ile yine bu yükleme bağlı bir iç cümle katmerli bileşikcümleyi oluşturmuştur

---

[22] DİZDAROĞLU, Hikmet, a.g.e., s. 218.
[23] DİZDAROĞLU, Hikmet, a.g.e., s. 221.

Dildüm ki müjeñ tīrine sīnem siper olsun/

Taḥsınler ıdub dıdi Necātī cıgerüñ var (75/6)

Kimi katmerli bileşik cümlelerde de cümlenin bu türe girmesine neden olan şey arasözün yan cümle özelliğiyle temel cümlenin z.t. oluşudur. Aşağıdakı örnekte görüleceği üzere temel cümle cümlemsi + temel cümle yapısıyla zaten bır bileşik cümledir. Arasöz bu cümlenin yapısını etkileyerek cümlemsı + yan cümle + temel cümle kuruluşuyla cümleyı katmerli bileşik cümle haline getirmıştır.

Ol hindüvāne beñleri ogmek ḳolay mıdur

Virilmese idi lüṭf ile naẓm-ı ḥasen baña (16/4)

4. BAĞLANIŞLARINA GÖRE AD CÜMLELERİ

Bir anlatım içinde anlamca birbirine bağlı birçok cümle bulunabilir. Bunlar kuruluşça bağımsızdır yani her cümle tek başına yargılı bir anlatımdır, aralarında sadece anlam bağıntısı vardır.

Bağımsız kuruluşta birden çok yargılı anlatımdan oluşan cümleye sıralı cümle denir.

Dizdaroğlu sıralı cümleleri 4 ana grup altında toplamıştır.

1. Bağımsız Sıralı Cümle
2. Bağımlı Sıralı Cümle
3. Açıklamalı Sıralı Cümle
4. Karma Sıralı Cümle[1]

Kaya Bilgegil ise sıralı ve bağlı cümleleri yapılarına göre cümlelerde işlemiş ve şu tanımlamaları yapmıştır:

Sıralı Cümle: Aynı unsur veya anlam ilgisinin ortak veya farklı görevle birden ziyade cümlede ard arda yer alması sıralı cümleyi meydana getirir. Bu hali hem basit cümlede hem temel cümlede hem yan cümleciklerde hem de girişik ve şartlı cümlelerde görebiliriz.

Bağlı Cümle: Aralarındaki ilgi bağlaçlar nâdirende bağlaç görevindeki fiilimsilerle sağlanan sıralı cümlelere bağlı cümle denir.[2]

4.1. Bağımsız Sıralı Ad Cümleleri

En az iki bağımsız cümleden oluşan anlam bağıntısı virgül ya da noktalı virgülle sağlanan cümlelere denir.[3]

Bağımsız sıralı ad cümlelerinde her cümle tam bir yargı bildirmektedir.

Bağımsız sıralı cümleyi oluşturan cümlelerin ikisi de ad cümlesi olabilir.

---

[1] DİZDAROĞLU, Hikmet, a.g.e., s. 223.
[2] BİLGEGİL, Kaya, a.g.e., s. 88, 90.
[3] DİZDAROĞLU, Hikmet, a.g.e., s. 223.

Gönlüm sefîne ( ) katı denizdür cemāl oña
Karadan ālet oñarur ol hatt-ü-hāl oña (11/1)
Kapuñda âhuma yir yok ( ) 'aceb hikāyetdür /
Bahār-ü mevsim-i gülşen sabā çemende garîb (24/4)

Hūblar sultānısın ( ) kimden ne derdüñ var senüñ /
Eyleseñ nāz ile dil mülkin nola yağma yigit (27/2)

Girdü elüme tutmayayın mı şarābı kim /
Mahmūrem-ü- hanāb ( ) hep iden baña budur (79/5)

Bağımsız sıralı cümleyi oluşturan ad cümlelerinden biri bileşik cümle özelliği gösterebilir.

Ruhlaruñuñ şem'ine yanmağa mum pervānedür/
Āteşe meyl eyler ise tañ degül ( ) dîvānedür (118/1)

Divanda incelediğimiz gazellerden kimilerinde bazı bağımsız sıralı ad cümlelerinin her iki cümlesi de yalın ad cümlesidir.

Pādişâhem ( ) sancağum âh-ü-'âlemdür / māh-ı nev
Kim şafak onuñ nigārā kırmızı vālāsıdur (85/2)

Bağımsız sıralı cümleler ayrıca ortak yüklemli de olabilir.

Hōş dürür gül yüzlülerle baña gülşen gūşesi ( )
Zāhidā hūriler ile cennet-i Me'vâ saña (12/3)

Bağımsız sıralı cümlelerde görülen bir diğer özellik de ortak özneli olma durumudur. Bu durumda özne tektir ve diğer cümleler özne açısından bu cümleye bağlıdır.

İşüñi altun iden meydür ( ) gümüş peymānedür/
Ol harābat ey birāder şimdi devlet-hānedir (60/1)

4.2. Bağımlı Sıralı Ad Cümleleri

Kaya Bilgegil bu konuya şöyle bir tanımla giriyor. "Aralarındaki ilgi bağlaçlar nadiren de bağlaç görevindeki fiilimsilerle sağlanan sıralı cümlelere bağlı cümleler denir". [4]

Hikmet Dizdaroğlu da "En az iki bağımsız yargıda oluşan ve onları ilgileri bağlaçlarla sağlanan yargılı anatıma bağımlı sıralı cümle denir." diyerek Kaya Bilgegil'le birleşiyor.[5]

Bağımlı sıralı cümleyi oluşturan yargıların her biri yapıca bağımsızdır. Aralarındaki bağlaç kaldırılırsa bağımsız yargılar elde edilir.

Bağlaçlar çeşitli anlam ilgileri kurar.

1. Çü-çün-çünki bağlacı bağladığı cümlelerde sebep ilgisi kurar.

Dilberler içre gün gibi çün bî-nazîrsin
Göster cemâlüñi görelüm bizde bir naẓar (83/2)

2. Lik-velik-veli bağlaçları bağladığı cümlelerde karşılaştırma ilgisi kurar.

Çınâruñ ḳadd-i yâre nisbeti var
Eli yufḳa velî ḫôş himmeti var (86/1)

Ṣarardur beñzini zâhid ve lîkin
Riyâżetle degüldür ʿilleti var (86/6)

Bağımlı sıralı cümleyi oluşturan cümlelerin her ikisi de ad cümlesi olabilir.

İşigüñ yaşum ile hem-demdür
Meger ol Kaʿbedür bu zemzemdür (66/1)

Anunçün Ka'be râcihdür güneşden
Kim ol her-câyidürür Ka'be mestür (113/4)

Bağımlı sıralı cümleyi oluşturan yargılı anlatımların birisi ad cümlesi, diğeri eylem cümlesi olabilir.

---

[4] BİLGEGİL, Kaya, a.g.e., s. 90.
[5] DİZDAROĞLU, Hikmet, a.g.e., s. 233.

İki şişe gözüm izüñ ḳumından

Dolısar birgün ammā sa'āti var (86/2)

Ṣunılur ṣola sāġar ṣaġa tevbe

Belī her bir ilüñ bir 'ādeti var (86/5)

Bağımlı sıralı ad cümlesini oluşturan cümlelerden her ikisi de yalın olabilme özelliği taşıyabilir.

Anuñçün Ka'be rācihdür güneşden

Kim ol hercāyidürür Ka'be mestūr (113/4)

İki şişe gözüm izüñ ḳumından

Dolısar birgün amma sa'ati var (86/2)

4.3. Açıklamalı Sıralı Ad Cümleleri

Sıralı cümlelerin bir kısmında ikinci cümle birincisiyle ilgili bir açıklama niteliği taşır. Önceki cümledeki bir düşünce sonraki cümlelerde açıklanır, yorumlanır, daha aydınlatıcı duruma getirilir.

Bir giriş cümlesiyle onun açıklaması durumunda olan yargılı anlatıma açıklamalı sıralı cümle denir.[6]

Necati Bey Divanının incelenen gazellerinde de açıklamalı sıralı cümleye örnek olabilecek bir beyitle bu durumu gösterelim.

Bedr olmuş idi ay gice ṭoġdı añsuzın

Gören didi ki var ise ol meh-liḳā budur (79/3)

I. cümlenin sonuna ki bağlacı gelebilir. 2. cümle birinci cümleyi açıklar. "ki" bağlacı arkasından bir açıklama geleceğinin işaretidir. Bu tür cümlelerde "ki" bağlacı kaldırıldığı zaman cümle, yapısı ve kuruluşu açısından devrik kaynaşık cümleye dönüşür. (Gören var ise ol meh-likâ budur dedi)

[6] DİZDAROĞLU, Hikmet, a.g.e., s. 240.

5. KURULUŞLARINA GÖRE AD CÜMLELERİ

Kaya Bilgegil "Türkçe Dilbilgisi" adlı eserinde ögelerinin dizilişine göre cümleleri iki grupta toplayarak tanım veriyor.

"Türkçenin tabii cümle kuruluşunda yüklem en sonda zikredilen unsurdur. Bunlara kurallı cümle denir. Yüklemi başka bir ögeden önce zikredilmiş cümlelere de devrik cümle diyoruz." [1]

Tahir Nejat GENCAN "Türk Dilbilgisi" adlı eserinde dizilişlerine göre cümleler başlığı altında şunları söylüyor:

"Kültür diliyle gelişigüzel konuşma dilinin değişiklikleri en çok tümcelerin dizilişinde görülür. Bu bakımdan tümceler iki türlüdür:

1. Kurallı Tümce,
2. Devrik Tümce.

Kurallı Cümle: Kurallı tümcelerde sözcükler şu ana kurala göre dizilir. Türkçede tümleyici ve belirtici sözcükler asıl sözcüklerden önce gelir. Kurallı tümceler-bir anlam özelliği yoksa ö + yüklem takımı şeklinde olur.

Devrik Tümce: Yüklemi sonda bulunmayan cümlelere devrik tümce denir.[2]

Hikmet Dizdaroğlu'nun da bu konudaki yorumu şöyledir: "Türkçenin belli bir tümce kalıbı vardır. Yüklem sonda bulunur. Öbür ögeler yüklemden önce gelir. Bu kalıp değişikliğe uğrayabilir ve çeşitli özellikte tümce türleri ortaya çıkar.

Kimi yargılı anlatımlarda yüklem sonda olmayabilir. Kimisinde asıl tümce ile bağlantısı olan bir arasöz ya da asıl tümceyle bağlantısı olmayan bir aratümce bulunur. Kimi tümcelerde yüklem yoktur.

Kuruluş özelliklerine göre tümceler dörde ayrılır:

1. Düz tümce,
2. Devrik tümce,
3. Ayraç tümce,
4. Kesik tümce[3].

[1] BİLGEGİL, Kaya, a.g.e., s. 52.
[2] GENCAN, Tahir Nejat, a.g.e., s. 111.
[3] DİZDAROĞLU, Hikmet, a.g.e., s. 248.

Biz de Necâti Bey Divânı'ndan seçtiğimiz gazelleri kuruluşları açısından incelerken daha geniş incelenmesi açısından Dizdaroğlu'nun sınıflamasına uyduk.

5.1. Düz Ad Cümleleri

Yüklemi sonda olan ad cümlelerine düz ad cümlesi denir. Düz ad cümlelerini çeşitli açılardan inceledik.

1. Düz ad cümlelerinin yüklemleri bildirme eki olabilir.

Şenlik hemîşe künc-i ḫarâbât içindedür/
Genc ola mı şu yerde ki vîrâne olmaya (9/4)

Sâġarı devr itdüren sâḳi şarâb-ı nâbdur/
Ḥâlet-i ʿışḳ olduġı içün raḳṣ ider nâçâr mest (29/3)

Sev dügümçün ḳaṣd idermişsin beni öldürmege/
Bî-günâh öldürmegün yâ Rab günâhı yoḳ mıdur (59/2)

Bir ġazâlün siḥr-i çeşminden Necâtî ḫastedür
Anuñ içün söyledigi sözleri yabanadur (60/6)

İşigün yaşum ile hem-demdür
Meger ol Kaʿbedür bu zemzemdür (66/1)

2. Yüklemi bildirme eki olan düz ad cümlesi yapıca birleşik cümle olabilir.

Cânâ cihânı ḳısmet iderseñ de râżıyuz/
Dünyâ bütün saʿâdet ile saña sen baña (16/5)

Cânı yüreklendüren sînemdeki peykânıdur/
Ḳalbi âhen olmayan meydâna olmaz âşinâ (17/2)

---

[3] DİZDAROĞLU, Hikmet, a.g.e., s. 248.

Ṭañ yeli şimşād-ḳadler ṭurrâsından ḫastedür/

Żaʿfı ġālib olduġı içün nālesi āhestedür (82/1)

3. Bazı düz ad cümlelerinin yüklemleri bildirme eklerini düşüme uğratmışlardır.

Şol şehr içinde ṭurma ki hazîk ṭabîb yok/

Bir dahi şol mahalle ki mey-hâne olmaya (9/3)

Çınâruñ ḳadd-i yāre nisbeti var

Eli yufḳa velî ḫoş himmeti var (86/1)

4. Bildirme ekini düşürmüş kimi düz ad cümleleri yapıca birleşik olabilir.

Dilberā sevmek seni ne içün ola ʿuşşāḳa suç/

Ben bu ṣuç ile cemālüñden ırāġ olmaḳ ne güç (40/1)

5.2. Devrik Ad Cümleleri

Yüklemi sonda olmayan ad cümlelerine devrik ad cümlesi denir. Yükleminin sonda olmamasından dolayı devrik cümleyi kuralsız olarak nitelemek yanlış bir görüştür. Onun da kendi içinde birtakım kuralları vardır.

Devrik cümle Türkçe'nin yabancı olduğu bir uygulama değildir. Yapılan araştırmalara göre Oğuz Kağan Destanından 4, Orhun Yazıtlarında 2, Dede Korkut Kitabında 61, Kâbusnâme çevirisinde 273, Aşıkpaşazâde Tarihinde 165 devrik cümle bulunmaktadır.[4]

Necâti Bey Divânı'nın incelediğimiz gazellerinde de birçok devrik cümle tespit ettik. Bunların gösterdiği çeşitli özellikleri maddeler hâlinde göstermeyi uygun buluyoruz.

1. Kimi yalın-devrik ad cümlelerinde özne sondadır.

Aldum aġzuñ ölçüsüni zerre deñlü yoḳ vefā/

Pür-cefāsın hey güneş yüzlü ḥabîbüm Muṣṭafa (1/1)

---

[4] DİZDAROĞLU, Hikmet a.g.e. s. 250

Ḫōşdürür gül yüzlülerle baña gülşen gūşesi
Zāhidā ḥūriler ile cennet-i Me'vā saña (12/3)

Göñlüme zülfüñdürür dām-ı belâ
Cānuma çeşmüñdürür 'ayn-ı 'aña (13/1)

2. Kimi yalın devrik ad cümlelerinde D.T. sondadır.

Ṣōfī ki bugün çāresi yoḳ kara başına
Heyhāt-ki bi-fāide zühd-ü- 'amelidür (102/7)

Sīnem üzre zaḫm-ı ġamzen rāḥat-ı cāndur baña
Ġamzeñ oḳları ile ölmek ḫāb-ı bārāndur baña (8/1)

İçmeyeliden ḳudurdum mu nice oldum bilmezem/
Ṣāf-ü-pāk āb-ü-revānler ḳıpḳızıl ḳandur baña (8/6)

Yüregümi sīneden yarub çıḳarsunlar benüm/
Kim ġam-ı tīrüñle ol bir ḳanlu peykāndur baña (8/7)

3. Kimi yalın-devrik ad cümlelerinde de yüklem sıfat tamlamasından oluşmuştur. Onu devrik hale getiren tamlanan olan temel öğenin yardımcı öbek öğesi tamlayandan önce gelmesidir.

Ey cemâl-i ferrūḫ-i ferḫunde ẕāt
Bir güzelsin 'ömr gibi bi-sebāt (28/1)

4. Bazı devrik cümleler de yapıca bileşik cümle olabilirler. Böyle devrik-birleşik ad cümlelerinde cümlemsi olan özne sonda yer alma özelliği gösterebilir.

Luṭf-ı ṭâb'undur Necātī saña zaḥmet çekdüren/
'Udı yaḳar nâfeyi āvāre eyler yaḫşi-ṭīb (23/8)

5. Bileşik-devrik cümle olan kimi ad cümlelerinde de D.T. olan sözcük sonda yer alabilir.

Nāfe dirmiş zülf-i 'anber-bāн dilber var iken

ʿĀlem içre müşg adı bir ḳuru bühtāndur baña (8/4)

Dem-be-dem ḥāsidlerüñ ṭaʿnı oḳın men' itmege

Dāġ-ı miḥnet sīnemüñ üṣtinde ḳalḳandur baña (8/5)

6. Yalnızca yüklem ve Z.T.'nden oluşan birleşik ad cümlelerinde yüklem olan sözcük öbek olan Z.T.'ini bölüp içine yerleşebilir.

Saḳlaram dilde ḫayāl-i zülfüñ īmānum gibi/

ʿİşḳa uyan ṭañmıdur ḳoynunda götürse ṣâlīb (23/3)

Bu arada devrik ad cümlelerinin anlatım özellikleri hakkında da birkaç söz söylemek gerekir.

Devrik ad cümleleri sadece yüklemi sonda olmayan cümle değildir. Anlatımı güçlendiren, monotonluğu gideren bir yönleri de bulunmaktadır.

5.3. Parantez Cümleleri

İçinde aracümle ya da arasöz bulunan yargılı anlatıma parantez cümlesi denir.[5]

Kaya Bilgegil de "Türkçe Dilbilgisi" adlı eserinde yapılarına göre cümleleri incelerken "aracümlecik" adlandırmasıyla şöyle bir tanım yapıyor:

"Yardımcı bir açıklama unsuru olarak bir cümlenin içine giren ve çıkarılması o cümlenin anlamında eksiklik doğurmayan sözlere denir."[6]

Hikmet Dizdaroğlu "Tümce Bilgisi" adlı eserinde aracümleyi "asıl cümle ile yapısal bağlantısı olmayan, cümlenin anlamını bir yönde açıklayan ve çıkarıldığı zaman cümlenin yapısından ve anlamında bir eksiklik doğurmayan yapıdır" diye tanımlıyor.

Ara cümlelerin cümle ögesi olarak bir görevi yoktur. Bu nedenle ara cümlenin varlığı asıl cümle bileşik değilse onu bileşik saymamızı gerektirmez. Bileşik olup olmama asıl cümlenin yapısına bağlıdır. Ara cümle yapıca asıl cümleyi etkilemez.[7]

---

[5] DİZDAROĞLU, Hikmet, a.g.e., s. 261.
[6] BİLGEGİL, Kaya, a.g.e. s. 97.
[7] DİZDAROĞLU, Hikmet, a.g.e., s. 261.

Parantez cümlesi düz bir ad cümlesi olurken ara cümle fiil cümlesi olabilir.

Ārzū-yı pertev-i mihr-i ruḫuñla dōstum

-Yıllar olmışdur- göñül ma'mūresi vīrānedür (118/2)

Nâdiren ara cümle temel cümlenin bir ögesi olabilirdi. Burada Z.T. olarak düşünülebilir.

Devrik ad cümlesi olan parantez cümlesinin ara cümlesi fiil cümlesi olabilir.

Dem-be-dem benlik şarābı ḳoḫusın def 'itmege

Vaṣf-ı ḫālüñ -düşmez aġzumdan- ḳaranfüldür baña (15/3)

İncelediğimiz gazellerin çoğunluğunda yargısız ünlem cümlesinin ara cümle olarak yer aldığına rastladık. Bunun da nedeni vezin ve kafiyedir.

Eşk-i sīm-ü-rūy-ı zerden incine ṣanma beni

'Işḳ yolında -begüm- bunlar tecemmüldür baña (15/4)

Āriż-u ruḫsār-u zülfüñ -eyletāfet gülşeni-

Biri gül biri ḳaranfül, biri sümbüldür baña (15/6)

Luṭf-ı tâb'undur -Necâti- sana zahmet çekdüren

'Udı yaḳar nāfeyi āvāre eyler yaḫşi-ṭīb (23/8)

Necâti Bey anlam açısından açıklamayı ilgi cümleleriyle sağlamış bu yüzden de aynı amaca yönelen arasözlü ve aracümleli parantez cümlelerine yer vermemiştir. Parantez cümlesinde ara cümle de temel cümle de devrik kuruluşta olabilir.

Dem-be-dem benlik şarābı ḳoḫusın def 'itmege

Vaṣf-ı ḫālüñ -düşmez aġzumdan- ḳaranfüldür baña (15/3)

Ol hindüvāne beñleri ögmek ḳolay mıdur

-Virilmese idi luṭf ile naẓm-ı ḥasen- baña (16/4)

Bu beyitte de arasöz z.t. görevindedir. Her zarf tümleci arasöz olarak değerlendirilemez. Bu beyitte asıl anlatılmak istenen benlerin sözle

anlatılmayacak kadar güzel oluşudur. Şair bunu araç olarak kullanıp kendini övmek istemiştir.

5.4. Kesik Ad Cümleleri

"Çoğu zaman yüklemi, kimi zaman da başka bir öğesi kullanılmayan anlatıma kesik tümce denir. Kesik tümce söze duygusallık kazandırır, imgelem gücümüzü çalıştırır. Yüklemin bulunmayışı tümceyi anlamsız bırakmaz, tersine anlamı daha etkili kılar."[8]

Hikmet Dizdaroğlu bu tanımlamayı yaptıktan sonra kesik cümleleri yüklemsiz kesik cümle, yüklemli kesik cümle olarak iki gruba ayırmıştır.

Yüklemsiz Kesik Tümce: Bu tür tümceler betimlemelerde, ruhsal durumların belirtilmesinde kullanılır.

"**Yüklemli Kesik Tümce:** Bu tür tümcelerde yüklem bulunmakla beraber yargı ya tek sözcüğe dayalıdır ve bir sorunun yanıtıdır, ya da iki tümceden birinde yüklem vardır. öbürü yüklemsizdir.[9]

Necâti Divânı'nın incelediğimiz gazellerinde çok az sayıda kesik cümleyle karşılaştık.

Cānā, cihânı ķısmet idersen de rāżıyuz/
Dünyā bütün sa'ādet ile saña sen baña (16/5)

Yukarıdaki beyitte bulunan kesik cümle yüklemsiz kesik cümledir.

Âferinler Necātī tab'ına kim
Ṭarz-ı eş'ārda müsellemdür (66/7)

Bu beyitte de yüklemsiz kesik cümle örneğini görüyoruz. "Aferinler olsun" ifadesindeki "olsun" sözcüğü düşüme uğramıştır.

---

[8] DİZDAROĞLU, Hikmet, a.g.e., s. 274.
[9] DİZDAROĞLU, Hikmet, a.g.e., s. 275.

6. ANLAMLARINA GÖRE AD CÜMLELERİ

Tahir Nejat GENCAN, "Türk Dilbilgisi" adlı eserinde cümleleri anlamlarına göre 3'e ayırıyor.

1. Olumlu Cümle: Yüklemi olumlu olan ve anlamca olumluluk bildirendir.

2. Olumsuz Cümle:

a) Olumsuz yüklemle kurulan cümle.

b) Yüklemi olumlu olduğu halde anlamca olumsuzluğa kayanlar: Kaçar mı merd olan bir can için
Meydân-ı gayretten

(N. Kemâl)

c) Olumlu yüklemlerle kurulu olduğu halde türlü nedenlerle anlatımın olumsuzluğa kaydığı görülür.

Ne sert ol asıl, ne yumuşak ol basıl.

(Atasözü)

3. Soru Cümlesi: İçinde soru eki ya da soru sözcüklerinden biri olan cümledir.[1]

Kaya Bilgegil de anlamlarına göre cümleleri iki ana gruba ayırmıştır:

1. Anlamların Kapsamı Bakımından: 1. Olumlu 2. Olumsuz;

2. İsnat Tarzından Gelen Özelliklerine Göre: 1. Haber 2. Dilek (inşa) cümleleri.

İnşa cümlesini de ikiye ayırarak; istek bildirenler (dilek, soru, emir, çağırma) istek bildirmeyenler biçiminde bir sınıflama yapmıştır.[2]

Hikmet Dizdaroğlu konuyla ilgili olarak; "Bir yargının bir düşüncenin insanlara aktarılması değişik yollarla yapılmaktadır. Kimi zaman bir işin yapılmasını kimi zaman yapılmamasını isteriz. Bilmediğimiz bir şeyi soru yoluyla öğrenmeye çalışırız. Gerektiğinde düşüncelerimize buyruk biçiminde karşımızdakilere iletiriz. Bir dileği bir özlemi açığa vururuz.

---

[1] GENCAN, Tahir Nejat, a.g.e., s. 84-85

[2] BİLGEGİL, Kaya, a.g.e., s. 57, 58.

İşte bütün bu durumlar göz önüne alındığında anlamlarına göre cümleler altı ana gruba ayrılır.

1. Olumlu Cümle
2. Olumsuz Cümle
3. Soru Cümlesi
4. Ünlem Cümlesi
5. Buyruk Cümlesi
6. Dilek Cümlesi diyor.[3]

Hikmet Dizdaroğlu ve Kaya Bilgegil'in bu konudaki düşünceleri aynıdır. Her ikisi de anlamlarına göre cümleleri 6 ana başlık altında incelemiştir. Biz de bu görüşler doğrultusunda ad cümlelerini anlamlarına göre sınıflandırdık.

Son iki grup olan buyruk ve dilek cümleleri fiil cümleleri için geçerli olduğundan biz ilk dört gruba giren ad cümlelerini inceledik.

6.1. Olumlu Ad Cümlesi

Yüklemi ad ya da ad soylu bir sözcük olan, yüklemin bildirdiği oluşun gerçekleştiğini anlatan, olumlu bir yargı taşıyan ad cümleleri olumludur.

Olumlu ad cümleleri iki yönden işlenebilir:

1. Biçimce ve anlamca olumlu ad cümleleri,
2. Biçimce olumsuz, anlamca olumlu ad cümleleri[4]

6.1.a. Biçimce ve Anlamca Olumlu Ad Cümleleri:

Bu tür cümlelerde yüklemler bildirme eki alıp yalın-düz bir yapı sergileyebilirler.

Ṭaṅ yeli şimşād-ḳadler ṭurrâsından ḫastedür/
Ża'fı ġālib olduġı içün nālesi āhestedür (82/1)

[3] DİZDAROĞLU, Hikmet, a.g.e., s. 282.
[4] DİZDAROĞLU, Hikmet, a.g.e., s. 282, 283.

Şenlik hemîşe künc-i harābāt içindedür/

Genc ola mı şu yerde ki virâne olmaya (9/4)

Kimi olumlu ad cümlelerinde yüklemler bildirme eki alıp yapıca birleşik, kuruluşca düz bir yapı da sergileyebilirler.

Cānā cihānı kısmet idersen de rāżıyız/

Dünyā bütün sa'ādet ile saña sen baña (16/5)

Cānı yüreklendüren sînemdeki peykānıdur/

Kalbi āhen olmayan meydāna olmaz āşinā (17/2)

Sāġarı devr itdüren sāki şarāb-ı nābdur/

Hālet-i 'ışk olduġı içün raks ider nāçār mest (29/3)

Oysa boşuñ işiginde ṭōpuñ aġsun göklere/

Ey Necātī gördügüñ merdāneler meydānıdur (56/7)

Birleşik yapıda olan ve yüklemi bildirme eki olan biçimce ve anlamca olumlu ad cümlesi kuruluşça devrik yapıda olabilir.

Sīnem üzre zahm-ı ġamzeñ rāhât-ı cāndur baña

Ġamzeñ okları ile ölmek ħāb-ı bārāndur baña (8/1)

Lutf-ı tāb'uñdur Necātī saña zahmet çekdüren /

'Udı yakar nāfeyi āvāre eyler yahşi-tīb (23/8)

'Işk odıdur ruhuñla lebüñden safā viren /

Mihrüñ harāretünden olur gül-şeker lezīz (53/2)

Olumsuz sorulu ad cümleleri de anlamca olumludur.

Ey-meh-i bī-mihr şehrüñ pādişâhı yok mıdur

Zülfüñe hey dimege zıll-i ilāhı yok mıdur (59/1)

Sevdügümçün ḳaṣd idermişsin beni öldürmege/

Bī-günâh öldürmegün yā Rab günâhı yoḳ mıdur (59/2)

Mülk-i cāna leşker-i miḥnet şebī ḫûn itmesün

'Āşıḳ-ı miskinün āh-ı ṣubḥ-gâhı yoḳ mıdur (59/4)

"Var" sözcüğü de yüklemi olduğu cümlelerin biçimce ve anlamca olumlu bir yapı göstermelerine neden olur.

Çınâruñ ḳadd-i yāra nisbeti var

Eli yufḳa velī ḫoş himmeti var (86/1)

Ey pīr-i mey-fürūş başumda ḫumār var /

Gel bir ayağṣun elümi al aṭalıġ it (31/2)

"Var" sözcüğü bilindiği gibi bildirme eklerini alarak da kullanılabilir. Var-dır, var-ım, var-sın, var-dırlar gibi. Fakat incelediğimiz gazellerde "var" sözcüğünün eksiz olarak kullanıldığını görüyoruz.

6.1.b. Biçimce Olumsuz, Anlamca Olumlu Ad Cümleleri:

Bildirme kiplerinden birini almayan ve doğrudan doğruya "değil" ile kurulu olan cümleler de biçimce olumsuz anlamca olumlu ad cümlesi kurar.

Ẕerre ẕerre Necāti cümle cihān

Feyż-i Ḥaḳdan cüdā degül ḳaṭ'a (7/5)

(Cüda değil - bir arada)

Bāri hiç olmaz ise bir iki kez aġzuma sög /

Dōstum güç degül'a'āşıḳa yazmaḳ kāġıd (45/5)

(güç değil - kolay)

6.2. Olumsuz Ad Cümleleri

Yüklemi ad ya da ad soylu sözcük veya sözcük öbeği olan ve eylemin, işin, oluşun gerçekleşmediğini anlatan cümlelere olumsuz ad cümlesi denir.

Olumsuz ad cümleleri kuruluşça ikiye ayrılır:

1. Biçimce ve anlamca olumsuz ad cümleleri ,

2. Biçimce olumlu anlamca olumsuz ad cümleleri[5].

6.2.a. Biçimce ve Anlamca Olumsuz Ad Cümleleri:

Cümlenin yüklemi "yok" sözcüğü ise cümle biçim ve anlamca olumsuz bir yapıdadır.

Ḳapūñda âhuma yir yoḳ / ʿaceb ḥikāyetdür
Bahār-ü mevsim-i gülşen ṣabā çemende ġarīb (24/4)

Bir daḫi benüm sencileyin pādişāhum yoḳ
Ey dōst senin nice benim bigilerin var (75/2)

Ayrıca "yok" sözcüğü bildirme eki alarak da ad cümlesinin yüklemi olabilir.

Aġzı remzin beli sırrın şerḥ iderdüm mū-be-mū
Kimsene yoḳdur benüm rāz-ı nihānumdan duyar (97/3)

"Yok" sözcüğü yalın ve düz cümlenin yüklemi olarak da kullanılabilmektedir.

Bir daḫi benüm sencileyin pādişāhum yoḳ/
Ey dōst senin nice benim bigilerin var (75/2)

"Yok" sözcüğü yalın ve devrik cümlenin yüklemi de olabilir.

Ṣofi-ki bugün çāresi yoḳ ḳara başına/
Heyhāt ki bi-fāʾide zühd-ü-ʿamelidür (102/7)

Yüklemi "değil" sözcüğüyle kurulu ad cümleleri olumsuzluk bildirir.[6]

Ruḫlaruñuñ şemʿine yanmaġa mum pervānedür
Āteşe meyl eyler ise ṭañ degül dīvānedür (118/1)

Cān gider oldı gel seni görsün ḳo cevri kim
Oruc revâ degüldür iderken kişi sefer (58/2)

---

[5] DİZDAROĞLU, Hikmet, a.g.e., s. 281.
[6] DİZDAROĞLU, Hikmet, a.g.e., s. 287.

6.2.b. Biçimce Olumlu Anlamca Olumsuz Ad Cümleleri

1. Yüklemi "var" sözcüğüne ya da ada dayalı olumlu sorulu cümleler de biçimce olumlu anlamca olumsuz yapı sergiler.

Hūblar sulṭānısun / kimden ne derdün var senün
Eyleseñ nāz ile dil mülkin nola yağma yigit (27/2)

Yoḳ ḥisābundadur aġzuñla belüñ/
Anları öpmekde ḳacmaḳda ne var (99/6)

2. Var sözcüğü ile kurulu ve içinde yinelenmiş "ne.......ne" bağlacı bulunan cümlelerde bu gruptadır. Fakat divanda bu konuyla ilgili örneğe rastlanmamıştır. [7]

6.3. Soru Cümleleri

Tahir Nejat GENCAN, soru cümlesini "içinde soru eki yada soru sözcüğü olan cümle" biçiminde tanımlıyor.[8]

Kaya Bilgegil "Türkçe Dilbilgisi" adlı eserinde "soru söz söyleyenin bilmediği bir şeyi öğrenmek istemesidir. Dilimizde bu kavram (mi, ne, kim, nasıl, hani, hangi, nere, kaç, nice lafızlarıyla temin edilir" demektedir.[9]

Hikmet Dizdaroğlu da "Tümce Bilgisi" adlı eserinde "bilgi almayı bir kuşkuyu gidermeyi amaçlayan ya da soru yoluyla değişik kavramlar bildiren cümleye soru cümlesi denir" demektedir. .

Soru cümleleri, kullanım açısından çok yaygındır. Birşeyi öğrenmek istediğimizde onlardan yararlandığımız gibi cümlelere değişik anlam özellikleri katmada da soru cümlelerinden yrarlanabiliriz. Ayrıca soru cümleleri dilimizin zenginliklerinden biridir. Bu cümleler anlatımı tekdüzelikten kurtarır.[10]

Bir cümleye soru anlamı verebilmek için çeşitli dilbilgisi birliklerinden yararlanabiliriz.

---

[7] DİZDAROĞLU, Hikmet, a.g.e., s. 293.
[8] GENCAN, Tahir Nejat, a.g.e., s. 85.
[9] BİLGEGİL, Kaya, a.g.e., s. 60,
[10] DİZDAROĞLU, Hikmet, a.g.e., s. 295.

Bunlardan birisi mi soru takısıdır. Bu soru takısı cümlede kullanılırken bildirme eki olarak da kullanılabilir. Bu soru ekini alan cümleler yapıca yalın veya birleşik, kuruluşça da düz veya devrik olabilir. Bu yargıları Necâti Bey Divânı'nın incelenen bölümünden alınan örneklerde göstermek isteriz.

-mi soru takısını alan kimi ad cümleleri yapıca bileşik, kuruluşça düz olabilir. -mi soru takısında bildirme eki aldığını görebiliriz.

Ol hindüvāne beñleri ögmek ḳolay mıdur

Virilmese idi luṭf ile naẓm-ı ḥasen baña (16/4)

"-mi" soru takısının kullanıldığı soru cümlelerinde cümle yapıca bileşik, kuruluşça devrik bir özellik gösterebilir.

Gözyaşı ile Necātī'ye ġamdan gelür sürūr /

Virse ʿaceb midür kişiye hem-demi ferâḥ (43/7)

Bazı soru cümlelerinde de soru takısı bildirme eki alır. Bunun yanında cümle yapıca yalın, kuruluşça düz bir görünüm sergileyebilir.

Ey meh-i bī-mihr şehrüñ pādişāhı yoḳ mıdur

Zülfüñe hey dimege ẓıll-i ilâhı yoḳ mıdur (59/1)

Soru kavramı ayrıca soru zamirleriyle verilebilir.

Yâruñ cemâli nûr-ı güneşden ʿayān iken

Kimdendürür Necātī'ye bunca ḥicāblar (105/7)

Baña düşmez kim ruḫuñ gül-zārına şeydā geçem/

Ne ḳılub neyleyeyin çārem nedür göñül düşer (93/4)

Sorulu ad cümleleri anlamca da incelenebilir. Bu cümleler ya olumludur ya olumsuzdur.[11]

6.3.a. Olumlu Sorulu Ad Cümleleri

Olumlu anlam veren sorulu ad cümleleri mi soru takısıyla ya da soru sıfatları, soru zamirleri, soru zarfları ve soru edatlarıyla kurulur.

Ey meh-i bi-mihr şehrüñ pādişāhı yoḳ mıdur

Zülfüñe hey dimege ẓıll-i ilāhı yoḳ mıdur (59/1)

[11] DİZDAROĞLU, Hikmet, a.g.e., s. 302

Soru kavramı ayrıca soru zamirleriyle verilebilir.

Baña düşmez kim ruhuñ gül-zārına şeydā geçem

Ne kılub neyleyin çārem nedür göñül düşer (93/4)

Sorulu ad cümleleri anlamca da incelenebilir. Bu cümleler ya olumludur ya olumsuzdur.[12]

Olumlu anlam veren sorulu ad cümleleri mi soru takısıyla ya da soru sıfatları, soru zamirleri, soru zarfları ve soru edatlarıyla kurulur.[13]

Lebüñ hattı mudır yā Hızr elile

Yazılmış çeşme-sār üstinde bir ferd (46/4)

Ol hindüvāne beñleri ögmek kolay mıdur

Virilmese idi lutf ile nazm-ı hasen baña (16/4)

6.3.b. Olumsuz Sorulu Ad Cümleleri

Ad cümlelerinin olumsuz sorulu biçimi ya değil sözcüğünden ya da yok sözcüğünden sonra mi takısı getirilerek yapılır.

Yazuk degül mi baña gülmemek işigüñde

Efendüsi kapusında olur mu bende garib (24/7)

Ey meh-i bī-mihr şehrüñ pādişāhı yok mudur

Zülfüñe hey dimege zıll-i ilāhı yok mıdur (59/1)

6.3.c. Sorulu Ad Cümlelerinin Anlam Özellikleri

Cümlenin sorulu biçiminde olması her zaman olumlu ya da olumsuz yanıt beklendiği, birşeyin öğrenilmek istendiği anlamlarına gelmez. Soru yoluyla cümleye birçok anlam kazandırılır.[14]

---

12 DİZDAROĞLU, Hikmet, a.g.e., s. 302.
13 DİZDAROĞLU, Hikmet, a.g.e., s. 302.
14 DİZDAROĞLU, Hikmet, a.g.e., s. 302.

Kimi sorulu ad cümleleri yapılacak işin olanak dışı ve güç olduğunu anlatabilir.

Mümkin midür ki sarıla bir sim-ten baña
Ölem gidem meger ki sarıla kefen baña (16/1)

Revâ mıdır ki güneş yüzüne kamer diyeler
Gice ile seyre çıḳarsan dahi neler diyeler (117/1)

Bazı sorulu ad cümlelerinde de onaylatma anlamı baskındır.

Ey meh-i bi-mihr şehrüñ padişâhı yoḳ mıdur
Zülfüne hey dimege zıll-i ilâhı yoḳ mıdur (59/1)

Sevdügümçün ḳasd idermişsin beni öldürmege
Bi-günâh öldürmegün yâ Râb günâhı yoḳ mıdur (59/2)

Yine bazı sorulu ad cümlelerinde kolay oluş anlamı ön plana çıkabilir.

Yoḳ hisâbundadur aġzuñla belüñ
Anları öpmekde ḳocmaḳda ne var (99/6)

Kimi sorulu ad cümlelerinde de bilinen bir olayın bilinmezlikten geldiği ifade edilebilir.

Yāruñ cemāli nūrı güneşden ʿayān iken
Kimdendürür Necātīye bunca ḥicāblar (105/7)

6.4. Ünlem Cümleleri

Hikmet Dizdaroğlu "Tümce Bilgisi" adlı eserinde "duyguları, coşkuları yansıtan, çeşitli ruhsal durumları belirten ve seslenme niteliğinde olan yargılı ya da yargısız anlatımlara ünlem cümlesi denir"[15] demektedir.

Ünlem cümleleri iki türlüdür. Bunlar

1. Yargısız Ünlem Cümleleri ,
2. Yargılı Ünlem Cümleleri .

[15] DİZDAROĞLU, Hikmet. a.g.e., s. 334.

1. Yargısız Ünlem Cümleleri: Yüklemi olmayan ve yargısız kesik cümle niteliğini taşıyan ünlem cümlesidir.[16]

Ey karañu gicelerde gezdügüm men' eyleyen
Berḳ-i āh-ı tāb-nāküm māh-ı tābāndur baña (8/2)

Ey göñül 'ışḳ odına yanmak saña oldı ḥalāl
Vey gözüm mihründe ol māhun ḥarām uyḫu saña (14/5)

Devr-i ḥüsninde Necātī şād-ü-ḫandânsın yine
Lüṭf yüzin gösterübdür beñzer ol meh-rû saña (14/6)

Ey meh-i bi-mihr şehrüñ padişâhı yoḳ mıdur
Zülfüne hey dimege zıll-i ilâhı yoḳ mıdur (59/1)

Ḳaçma bizden senüñle buluşuruz
Ey yüzi tâze gül bu 'âlemdür (66/3)

Örneklerde görüldüğü gibi yargısız ünlem cümleleri sıfat tamlamasının yalnızca sıfat olan birinci öğesiyle, sıfat tamlamalarıyla ya da bir beslenme ile desteklenen adlarla, sıfatlarla kurulabilir.

2. Yargılı Ünlem Cümlesi: Çekimle eylemlerle kurulu ve ünlem kavramı taşıyan cümlelerdir.[17]

Bu tanımdan dolayı, eylem cümlelerini incelemediğimiz sebebiyle bu bölümü değerlendirmedik.

---

[16] DİZDAROĞLU, Hikmet, a.g.e., s. 338.
[17] DİZDAROĞLU, Hikmet, a.g.e., s. 339.

SONUÇ

İncelediğimiz divan 15. yy.da yaşamış bir şâire aittir. Üzerinde çalışılan cümleler Eski Anadolu Türkçesi dönemindeki cümle türleridir. İncelememiz sırasında gördüğümüz en çarpıcı özellik Türkçe'nin ana ilkeler açısından hiç değişmediği olmuştur. Çok çeşitli dış saldırılara uğrayıp da ana ilkelerini terketmeyen Türkçe ne kadar sağlam kuruluşlu olduğunu göstermiştir.

Türkçe'nin gösterdiği bu kararlılığı görmek için 15. yy.ga ait bir divanı seçerek işe başladık. Bu divândaki gazellere ad cümleleri açısından yaklaştık ve gördük ki ad cümleleri özellik olarak bugün neyi taşıyorsa, 15. yy. Türkçe'sinde de hepsini taşımaktaydı. Özel kullanımlar ise ad cümlelerinin ilgili bölümlerinde işlenmiş ve sonuca taşınmıştır.

Ad cümlelerini incelerken cümlenin ögeleri için ayrı bir bölüm açmak asıl amacımız olmadığı için gerekli görmedik. Ancak kuruluşları açısından ad cümlelerini düz ve devrik olarak ayırdık. Bu cümlelerde ögelerin değişik dizilişlerine örnekler verdik. Bundaki amacımız şâirin ne kadar özgür davrandığını göstermek ve dilin de buna ortam hazırladığnı ispatlamaktı.

Bu çalışmada cümlelerin taşıdıkları özellikleri açısından bir sayısal değerlendirme yapmadık. Çünkü amacımız "hangi türde, ne kadar cümle olduğunu" araştırmak değildi. Bizim amacımız günümüzdeki cümle yapıları ile 15. yy.daki cümle yapılarını karşılaştırmaktı.

İncelememizde kelime grupları için de ayrı bir başlık açmadık. Ancak çeşitli kelime gruplarının (sıfat grupları, edat grupları, bağlama grupları gibi) ad cümlesinde yüklem oluşlarını gazellerden aldığmız örneklerle ispatladık. Bundaki amacımız konunun bütünlüğünü bozmamaktı. Bunu da başardığımızı sanıyoruz.

Cümle türleri konusunda incelediğimiz gazellerde yer alan cümleleri ad cümleleri açısından inceledik. Bu incelemeyi yaparken ad cümlelerini yapılarına, bağlanışlarına, kuruluşlarına (bunun içinde ögelerinin dizilişlerine) anlamlarına göre alt gruplara ayırdık.

Yapılarına göre cümleleri incelerken cümlenin bir ögesi olma görevini üstlenen fiil adları, partisipler ve gerindiumlara dayalı birleşik cümleler konusunda kaynak kitapların bir düşünce birliğine varamadıklarını gördük. Bunun üzerine, Hikmet DİZDAROĞLU'nun "sözcük öbeklerinde öbeğin son sözcüğü olmayan fiil

adları, partisipler yardımcı öğe durumunda oldukları için, yine sözcük öbeğinin son sözcüğü olmayan gerindiumlar yüklemine doğrudan ilişki kurmadıkları için cümlemsi kuramazlar ve onların bu durumda yer aldıkları cumleler de o cumleyı birleşik cümle yapmaya yarayan başka özellikler gerçekleşmezse bileşik cümle değillerdir." biçimindeki açıklamalarına bağlı kaldık.

Cān ṭabībisin senüñ geldügüñ uman ḫastalar

Ḫōş dirilür derd ile dermāna olmaz āşīna (17/3)

Yukarıdaki beyitte -an partisip eki cümleyi bileşik cümle yapmaz. Çünkü burada partisip ekini olan sözcük yardımcı öğe konumundadır.

Görse yüzüñi cümle melekler diye Allāh

Bu ḥüsn iyesi şāh güzeller güzelidir (102/4)

Bu beyitte de -de eyleminin sonundaki -e gerundium eki gibi görünse bile bu gerundium eki değildir. buradaki -e istek ekidir. (Desin anlamında).

Divanda vezin ve kafiye kaygısıyla kuruluşlarına göre ad cümleleri başlığı altında incelediğimiz parantez cümlelerinde yargısız ünlem cümlelerinin ara cümle olarak çokça yer aldığına rastladık. Necati anlam açısından açıklamayı ilgi cümleleriyle sağlamıştır. Bu yüzden de aynı amaca yönelen arasözlü ve aracümleli parantez cümlelerine pek yer vermemiştir.

Eşk-i sīm ü rūy-ı zerden incine ṣanma beni

ʿIşḳ yolında -begüm- bunlar tecemmüldür baña (15/4)

İncelediğimiz gazellerde zamirlerin ad cümlesinin yüklemi oluşunda genellikle gösterme zamiri olan "bu" zamirine rastladık.

Yine divanda incelediğimiz gazellerde ikinci öğesi I, II. tekil veya çoğul iyelik ekleri taşıyan iyelik öbeklerinin ad cümlesinin yüklemi oluşları genellikle I. öğelerini düşürme yoluyla gerçekleşmiştir.

Ben gedāyem pādişāhumdur nemed

ʿAr zaḫmından penāhumdur nemed (48/1)

Ad cümlelerinin sıfat tamlamasından oluşan yüklemlerinde sıfat ögesi için partisiplerden çok az sayıda yararlanılmıştır.

İncelediğimiz gazellerde var, yok söcüklerinin ad cümlesinin yüklemi oluşunda yargı bildirmek için bildirme eklerinin kullanılmadığını gördük.

15. yy.ye ait olan divanın incelediğimiz bölümlerinde bağlama grubunun ad cümlesinde yüklem olarak kullanılışında dönemin kararsızlığı ortaya çıkmıştır. Bağlama grubunda Arapça atıf vavı ile bağlananlar olduğu gibi Türkçe "ve" bağlacı da kullanılmıştır.

Bağımsız sıralı ad cümlelerindeki düzenleme anlamca gerekli gördüğümüz yerlere virgül konulmasıyla gerçekleşmiştir.

Eski Anadolu Türkçesi dönemine ait bir divan üzerinde yaptığımız bu çalışmada kendimizce bir tespite, tespit ettiklerimizi örneklendirmeye çalıştık. Bizce bu incelemeden elde ettiğimiz en önemli sonuç çok uzun bir geçmişe sahip olan, Türkçe'nin cümle yapısında göstermiş olduğu kararlılıktır.

KAYNAKLAR

1. AKSAN, Doğan, Ana Çizgileriyle Dilbilim, C.I. Ank., 1989.
2. BANARLI, Nihat Sami, Resimli Türk Ed., C.I. İst., 1971.
3. BANGUOĞLU, Tahsin, Türkçenin Grameri, İst., 1974.
4. BİLGEGİL, Kaya, Türkçe Dilbilgisi, Ank., 1964.
5. DEVELLİOĞLU, Ferit, Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat, Ank., 1970.
6. DİZDAROĞLU, Hikmet, Tümce Bilgisi, Ank., 1976.
7. ERGİN, Muharrem, Türk Dil Bilgisi, İst. 1962.
8. GENCAN, Tahir Nejat, Dilbilgisi, İst., 1975.
9. HATİPOĞLU, Vecihe, Türkçenin Sözdizimi, Ank., 1982.
10. KÖPRÜLÜZÂDE, Mehmed Fuat, Eski Şairlerimiz-Divân Ed. Ant., İst., 1934.
11. KÜKEY, Mozhar, Türkçenin Sözdizimi, Ank., 1975.
12. TARLAN, Ali Nihat, Necati Bey Divanı, Akçağ Yay. Ank., 1992.
13. TARLAN, Ali Nihat, Necati Bey Divanı, MEB Basımevi İst. 1963.
14. TÜRK DİL KURUMU, Tarama Sözlüğü, Ank., 1971.
15. UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, Osmanlı Tarihi, Ank., 1975.